

Mehmet Ali Ağaoğulları

Kent Devletinden İmparatorluğa

Demokrasi nedir?

Demokratik yapılar ve mekanizmalar nelerdir?

Demokrasinin, tek kişinin ya da kitlelerin tiranlığına dönüşmesi nasıl engellenir?

Bireyin devlet karşısındaki yeri ne olmalıdır?

Siyasetin ahlak ya da dinle bir ilişkisi var mıdır?

Güncelliğini sürdüren bu ve benzeri sorular, ilk kez Eski Yunan kent devletlerinden Roma İmparatorluğu'na uzanan süreç içinde ele alınıp uzun uzadıya tartışılmıştır. Öyleyse bugünü anlamak, zorunlu olarak Sokrates, Platon, Aristoteles gibi düşünürleri bilmeyi gerektirmektedir. "Siyasal Düşünceler" dizisinin elinizdeki birinci kitabı, işte bu gereği yerine getirmektedir.

Bu Dizinin Diğer Kitapları
İmparatorluktan Tanrı Devletine
Tanrı Devletinden Kral-Devlete
Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı
Kral-Devletten Ulus-Devlete
Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği

image.com.tr
internet kitabevi

ISBN 975-533-098-4
9 789755 330983

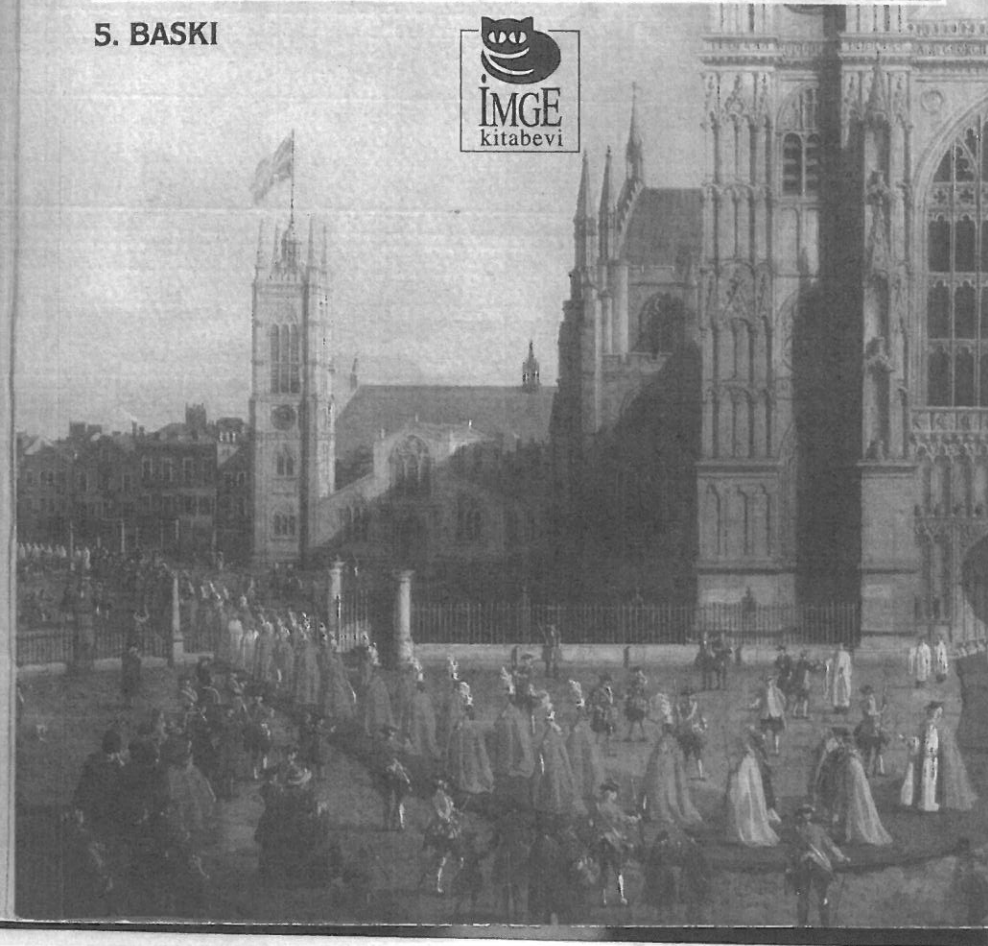
Mehmet Ali Ağaoğulları

Kent Devletinden İmparatorluğa

Mehmet Ali Ağaoğulları

Kent Devletinden İmparatorluğa

5. BASKI

cıyla, onların içinde doğup geliştikleri toplumun sosyoekonomik ve siyasal özelliklerini ortaya koymaya çalıştım. Ayrıca dizinin ilk cildini oluşturan bu kitapta, düşünürlerin felsefelerine daha ağırlıklı bir yer vermeyi yeğledim. Bunun nedeni, Eski Yunan siyasal düşüncesinin felsefeden soyutlanamaz oluşudur. Yunanlılar, felsefeyi yaratmışlar ve buradan hareketle soyut-kurgusal düşüncü (siyaset de dahil olmak üzere) insanın bütün ilgi alanlarında uygulamışlardır. Öyle ki her Yunanlı düşünür, siyaset, dolayısıyla iktidar üzerindeki düşüncelerini felsefi bir söylem içine oturtmuş, hatta siyaseti "bilimler bilimi" olan felsefenin inceleme konularından biri olarak görmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

Toplumsal Yapı ve Siyasal Gelişmeler

I- POLİS

Yüzyıllardır çeşitli dillerde çok az farklı biçimler olarak kullanılmış olan politika sözcüğü, Yunanca bir sözcük olan polis'ten türemiştir. Birçok araştırmacı ve bilim adamı tarafından "kent devleti" olarak adlandırılan polis, Yunan yarımadasını, Anadolu'nun batı kıyılarını, Ege adalarını ve Güney İtalya ile Sicilya'yı kapsayan Eski Yunan dünyasının en parlak döneminin toplumsal ve siyasal örgütleniş biçimi olmuştur.

Kitabın başlığında her ne kadar "kent devleti" sözcüğü kullanılmışsa da, bu sözcüğün tam anlamıyla polis'i karşılamadığını belirtmek gerekir. Kent devleti yalnızca Eski Yunan'a özgü bir kurum değildir; değişik dönemlerde ve değişik toplumlarda aynı örgütleniş biçiminin çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Fakat kent devletleri buralarda (örneğin Roma'da) geçici bir nitelik gösterirken, Yunan'da "kalıcı" olmuş ya da daha doğrusu "kalıcı olmayı" amaç

edinmiştir. Yunan polis'lerinin varlıklarını uzun süre sürdürebilmelerinde rol oynamış temel etmenler olarak, polis'in "yetkin siyasal toplum" mitosu ile donanmış-donatılmış olması ve polis'leri kendi içinde eritecek merkezi bir siyasal iktidarın çeşitli koşullar nedeniyle belirememiş olması gösterilebilir.

Polis, tarihte görülen diğer kent devletlerinden, sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı ve buna bağımlı olarak bağrında oluşan düşünce sistemleriyle de ayrılır. Örneğin, Halil Berktaş'ın belirttiği gibi "daha önce Suriye ve Fenike'nin elverişli doğal limanları üzerinde kurulan kıyı şehirlerinde [kent devletlerinde] ticaret ve bir tüccar sınıfı hatırı sayılır bir gelişme göstermiş, ancak aristokratik krallığı devirerek Mısır ve Mezopotamya tipi toplumsal yapıdan ve bu yapıya özgü düşünce biçimlerinden tamamen kopmayı başaramamıştı."¹ Oysa polis, genelde bu kopuşu gerçekleştirmekle kalmamış, bir benzeri yüzyıllar sonra modern devletlerde belirecek olan demokrasiye de beşiklik yapmıştır. Üstelik Yunan dünyasının bu küçük devletlerinin, çeşitli siyasal toplum modellerinden çok daha kapsayıcı bir nitelik göstererek Yunan insanının davranış ve düşünce kalıplarını belirlediği, siyasal yaşamı koşullandırdığı ve siyasal düşünüşe damgasını vurduğu göz önüne alındığında, polis ile kent devleti kavramlarını birbirine karıştırmamak gerektiği ve Eski Yunan için kent devleti yerine polis kavramının kullanılmasının daha yerinde olduğu sonucuna ulaşılır.²

Radikal sosyoekonomik gelişmelerin bir sonucu olan polis, uzun bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkmıştır. Girit'

1 Berktaş, s. 182.

2 Örneğin Ertop ile Yetkin (s. 89-91'de), polis ile kent devleti arasında bir fark gözetmeyip "polisin yalnızca Yunan evrenine özgü bir kurum olmadığını" ileri sürmelerine karşın, Yunan polis'ini "devletten çok daha kapsamlı bir kuruluş" olarak değerlendirerek onun özgüllüğünü kabul etmiş olurlar. Eski Yunan kent devletleri polis olarak adlandırılacağından, bundan sonra bu sözcük italik harflerle yazılmayacaktır.

teki Minos Uygarlığı'nın ardından gelen Mikenai (ya da Mykene) Uygarlığı'nın MÖ XII. yüzyılda³ Dorlar tarafından yıkılmasıyla birlikte, Yunan dünyası, bir bakıma ortaçağda Avrupa'nın yaşadığı feodalizme benzer bir düzen içine girdi. Çeşitli halklar, gerek ticaretin hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış olması, gerek güvenlik gereksinimi nedeniyle kabile tipinde örgütlenmiş köyler kurdular. İşte polis, kabilelerin, klanların, bir başka deyişle bu köylerin birleşmesiyle oluştu. Aristoteles, polisi, klanların (gene) ve köylerin (komai) birliği olarak tanımlar.⁴ Thukydides ise, polis sözcüğünü hem surlarla çevrilmemiş köyler topluluğu hem de surla çevrili kent için kullanır.⁵

Kentler, güvenliklerini sağlamak amacıyla genellikle savunmaya daha elverişli olan tepelerde kuruldu ve aşağılara doğru yayıldı. İlk dönemlerde polis sözcüğü, yalnızca "yüksek kent" (ya da tepedeki kent) için kullanılıyordu; aşağı kente ise asty adı veriliyordu. Zamanla bu ayrım ortadan kalktı ve polis, ilk önce tüm kenti, sonra da "devlet"i kapsayan bir anlam kazandı. Bazı polislerde kullanılan akropolis sözcüğü, polisten farklı bir birimi değil, polis içindeki belli bir alanı, temel tapınakların ve prytaneion'un⁶ bulunduğu en tepedeki alanı ifade ediyordu.⁷

3 Kitap bütünüyle İsa'dan önceki dönemleri kapsadığından, bundan sonra verilecek tarihlerin başına "MÖ" konulmayacaktır.

4 Aristoteles, 1975, I, 2, s. 9.

5 Thukydides, I, 2-7, s. 42-46.

6 Polisin yaygın bir özelliği olan prytaneion, ocağında kutsal ateşin sürekli yandığı kent (ya da daha doğrusu devlet) konağıydı. Aristoteles, *Atinalıların Devleti* adlı yapıtında (s. 6'da) Solon öncesinde bütün arkhon'ların prytaneion'da oturduklarını yazar. Sözcük kökü bakımından prytaneion, prytanis'in (başkanın) evi demektir. Bir koloni kurulacak oldu mu, göç edecek kişiler yanlarına kutsal ateşten alırlar, gittikleri deniz aşırı ülkede bununla yeni bir prytaneion (dolayısıyla yeni bir polis) başlatırlardı. Seçkin yabancılar, yabancı ülkelerden gelen elçiler, savaşta ya da çeşitli alanlarda kazandıkları başarılarla halkın övgüsünü toplayan yurttaşlar bu yapıda ağırlanırlardı. George Thomson (1985, s. 96'da), prytaneion'un "ta gerilere götürüldüğünde, uzun ama kesintisiz bir yolun sonunda ilk kamp ateşine vardığını" belirtmektedir.

7 Wycherley, s. 4.

Herkesin gereksinmesine göre kurayla eşit paylara bölüşülen kabile yerleşim merkezini toprak sahibi soyluların yönettiği ve bağımlı köylerde yaşayan yoksul köylülerin çevrelediği polise dönüştüren sürecin temelinde meta değişiminin, bir başka deyişle ticaretin gelişmesi yatar. Para kullanımının yaygınlaşması, pazar için yapılan üretime büyük hız verdi. Köylerin şefleri ve bunların aileleri, zamanla durumlarını pekiştirerek büyük toprakları ellerine geçirdiler. Alışverişin yapıldığı merkezi köy gerek şeflerin, gerek zanaatkarların er geç köylerini terk ederek pazarın yanında ev kurmaları sonucunda bir pazar kasabasına dönüştü. Kendi kendilerine yeterli olma özelliklerini yitiren köyler, kasabaya bağımlı bir konum içine girdiler. Buna karşılık kırsal bölgeyi hükmü altına sokan kasaba, gelişerek ilk önce kent, sonra da polis durumuna geldi. Oluşan bu yeni siyasal toplumda iktidar, klanla olan bağlarını kopartan ve yoksul klan üyelerine karşı ortak bir çıkarda birleşen toprak sahibi soylulara dönüşmüş klan şeflerinin elinde toplandı.

İlk önce İyonya'da (Anadolu'nun Ege kıyılarını kapsayan bölgede), ardından Yunan yarımadasının çeşitli yörelerinde ortaya çıkan yüzlerce polis, genelde kökenlerinde yatan kabilesel örgütleniş biçiminden tümüyle kopamadılar. Bu olgu, bir dereceye kadar bu süreci erken bir dönemde yaşamış olan Atina gibi polislerde çok açık bir biçimde gözükür. Buralarda kentleşmenin itici gücü toprak sahiplerinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle soylular, polisi örgütlerken alışkın oldukları kabilesel yaşama özgü belli özellikleri kullanma yoluna gitmişlerdi. Oysa daha sonra kurulan polislerde, sınıf ilişkilerindeki değişiklik nedeniyle itici güç rolünü, soylularla çatışma içinde olan tüccarlar ve zanaatkarlar üstlendi. Bu bakımdan bu polislerin kabilesel yaşamla çok az bağları vardı ya da hiç bulunmuyordu.⁸

⁸ Polislerin kuruluşuna ilişkin bu farklılık, Yunan siyasal terminolojisinin il-

Polis, bir ya da birkaç kent ile bunun (bunların) çevresindeki kırsal bölgeyi kapsıyordu. Ülke ya da devlet anlamında değil de kent anlamında polis, çeşitli tapınakları, devlet binaları, *agora'sı*,⁹ spor alanı (*gymnasion*), açık hava tiyatrosu vb. ile düzenli ve kompleks bir yapılanma görünümü veriyordu. Fakat gerek gelişmemiş, gerek olabildiğince gelişmeyi dışlamış polislerde bu tür kentler oluşmamıştı. Örneğin Sparta polisi, bir dağılık köyler kümesi niteliği gösteriyordu.¹⁰

Polislerin yüzölçümlerine ve nüfuslarına bakıldığında da aralarında büyük farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Çoğunluğun yüzölçümü 1000 km²'yi bulmuyordu. En büyük polislerden Sparta 8400 km², Atina ise 2650 km²'lik bir alana sahipti. Buna karşılık 1615 km²'lik Fokis bölgesinde 22 polis bulunuyordu ve bir ada üzerinde kurulmuş olan Delos'un yüzölçümü 5,5 km²'yi geçmiyordu. Polislerin nüfusuna ilişkin bilgilerin yeterli olduğu söylenemez. Mi-

ginc bir yönünü açığa çıkartır: Atina'da *arkhon* sözcüğü, hem "klan şefi" hem de "yüksek devlet (polis) yöneticisi" anlamına geliyordu. İlk anlam eski kullanımdı; ikinci anlam ise, klan ve kabile şeflerinin toprak sahibi soylulara dönüşüp polisin yönetimini ellerine geçirmeleri sırasında birinci anlamın bağrından çıkmış ya da bir başka deyişle, birinci anlamın üzerine inşa edilmişti. Demokratik devrimle birlikte, bu görevlerin halkın denetimine girmesine karşın, bu ad korundu, yani yüksek devlet görevlilerine *arkhon* denilmeye devam edildi. Atina'dan daha sonra kurulan polislerde ise, bu yöneticilere *demiurgoi* (topluluk için çalışanlar = zanaatkarlar) adı veriliyordu. Bu yeni sözcük, sınıf güçleri dengesindeki değişimi yansıtmaktaydı. (Thomson, 1985, s. 91).

⁹ Kabilesel örgütleniş döneminde halkın (siyasal) toplanma yeri anlamına gelen *agora*, daha sonraları pazar alanı (çarşı) anlamında kullanılmıştır. Herodotos'a göre, Yunanlıların *agora*'ya sahip olmaları onları Perslerden, dolayısıyla barbarlardan farklı kılan önemli bir etmendir: "[Yunan'da] kentlerinin orta yerinde özel bir buluşma yeri..., satılan ve satın alınan şeyler için çarşılar vardır; Perslerde böyle bir şey yoktur; çarşı bilmezler, buna benzer bir şeyleri yoktur" (s. 78). *Agora* hakkında daha geniş bilgi için bkz. Wyckley, s. 40-70.

¹⁰ Thukydides, 1, 10, s. 48.

letli mimar Hippodamos'un¹¹ bir ideal olarak saptadığı 10.000 yurttaşına sahip olan polis sayısı, ancak yirmiyi buluyordu. Genelde yurttaş sayısının toplam nüfusun 1/6 ile 1/10 arasında bir oranı oluşturduğu kabul edilirse, polislerin büyük çoğunluğunun 50.000'den az bir nüfusu barındırdıkları sonucuna ulaşılır. Peloponnesos Savaşları öncesinde, Yunan yarımadasının iki önemli polisinden Atina'nın nüfusunun 300.000-350.000 dolaylarında, Sparta'nın ise 280.000-300.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.¹²

Polisler kuruluş biçimlerine, yüzölçümlerine ve nüfuslarına ilişkin farklılıklar göstermekle birlikte, özde aynı niteliklere sahiptiler. "Kalıcı olma" amacını içinde taşıyan polis, devletten daha kapsamlı bir kuruluştur; daha açıkçası polis, yalnızca toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi değil, aynı zamanda dinsel, askeri ve ekonomik bir bütündür. Herodot Tarihi'nde de görüldüğü üzere, Yunanlılar bu örgütlenme biçimleriyle övünüp polisi, uygarlığı barbarlıktan ayıran önemli bir ölçüt olarak algılıyorlardı.

Kutsallığı içeren polis, Tanrıların Yunanlılara bağışladığı çok değerli bir armağan olarak kabul ediliyordu. Bu bakımdan polis düzenini bozmak, Tanrılara karşı gelmekle eşanlamlıydı. Üstelik Yunan insanı için polisin dışında bir yaşam biçimi düşünmek bile olanaksızdı. Her Yunanlı, kendini ilk önce bir yurttaş (*polites*) olarak algıladığından, yaşamı polis gerçeği ile koşullandırılmıştı. Polisin dışında o hiçbir şeydi, daha doğrusu olsa olsa "konuşan bir hayvan", yani bir köle ya da uygar insana özgü haklardan yararlanamayan bir yabancı (*metoikos*) olabilirdi.¹³ Böylece

11 - Aristoteles, *Politika*, II, 8, s. 49.

12 - Glotz, s. 29-34; Şenel, 1970, s. 260-261; Ertop-Yetkin, s. 91.

13 - Eski Yunan'da (ve daha sonra Roma'da), polisin dışına atılmak, yani sürgüne yollanmak hemen hemen ölüm cezası kadar ağır bir cezaya çarptırılmak demektir.

polisi varlığının nedeni olarak gören ve yaşamını polisin Tanrılarının koruması altında sürdürdüğünü düşünen kişinin davranışları, polisin esenliğinin sağlanmasına yöneliyordu. Bireysel mutluluğu polisin esenlik ve düzen içinde bulunmasına bağlayan yaygın inanç, polisin yurttaşları arasında dayanışma duygusunu güçlendirici bir faktör olarak işlev görüyordu.

Yunanlıların parçalanmışlığını ve polislerin varlıklarını sürdürebilmelerini, Yunan yarımadasının coğrafi koşullarına bağlayan yaygın bir kanı vardır. Bu yaklaşım, belli bir gerçeği ortaya koyuyorsa da, aralarında dağlar ya da diğer doğal engeller bulunmayan polislerin neden bir merkezi otorite altında birleşmediklerini (ya da birleşemediklerini) açıklamada yetersiz kalmaktadır.¹⁴ Bu konuda Fustel de Coulanges inançların, özellikle de dinsel inançların önemine dikkati çeker. Ona göre, polisler arasında aşılması dağlardan daha güç olan bir engel vardır. Bu, dindi; her polisin diğerlerini yabancı olarak görmesine neden olan kendine özgü kutsallığı, tanrıları, tapınımlarıydı.¹⁵ Gerek polisin yetkinliğine ilişkin inanç, gerekse bu dinsel inançlar nedeniyle polisler, zaman zaman ortak bir düşmanı püskürtmek ya da ortak bir çıkar elde etmek amacıyla, kendi aralarında anlaşmalar yaparak geçici bağlaşımlar, gevşek federasyonlar kurmakla birlikte, tam anlamıyla siyasal bir birleşmeyi gerçekleştirememişlerdir. Polislerin aralarındaki savaşlara bakıldığında, yenilgiye uğrayan bir polisin ilhak edilmeyip ya zorunlu bir bağlaşıklık durumuna getirildiği ya da halkının kılıçtan geçirilerek haritadan silindiği görülmektedir.

14 - İyonya'daki polislerin durumu, genellikle bunların ardında (yani Anadolu'da) güçlü devletlerin bulunması ve bu nedenle polislerin karada genişleyemeyip kıyılarda küçük alanlar üzerinde tutunabilmeleri ile açıklanır (Şenel, 1982, s. 136).

15 - De Coulanges, s. 238-239.

Polisler arası ilişkiler, barıştan çok savaş üzerine kuruluydu. Bu nedenle askeri bir birim olan polis, yurttaşlarını birer asker olarak yetiştiriyordu. Yunanlıların çok önem verdikleri spor etkinlikleri bile, askeri amaçlara yönelik bir biçimde yapılıyordu. VII. yüzyılın ortalarında askerlik taktiklerindeki önemli bir değişiklik, yani *falanj* düzeninin bulunması,¹⁶ polis içi disiplin ve dayanışma duygusunu güçlendirici bir etki yaptı. Bu yoğun duygu, her yurttaşın üyesi olduğu ve hizmet etmekten kişisel bir doyum bulabildiği polisin ululuğundan ve görkeminden ateşli bir ortak kıvanca kapılmasının temelini oluşturdu. Böylece, Homeros'un destanlarına konu edindiği Kahramanlık Çağı'na özgü yarışmacı bireysel atılganlığın polisle ilgili ortak ilgi alanlarına aktarılması sonucunda kahraman rolünü birey değil, polis oynamaya başladı.¹⁷ Polisler arası savaşlardan merkezi bir devletin ortaya çıkmamasının bir nedeni de, içlerinden hiçbirinin bunu başarabilecek denli güçlü olmaması, buna karşılık hepsinin sivrilmiş bir polisi (en azından aralarında bağlaşımlar kurarak) engellemeye yetecek kadar bir gücü ellerinde bulundurmalarıydı.

II- EKONOMİK DÜZEN VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Yunan dünyası, VIII. yüzyıldan başlayarak ekonomik açıdan büyük bir canlılık içine girdi. Dış ülkelerde yüksek bir değeri olan şarap ve zeytinyağının ilk önce İyonya'da, ardından Yunan yarımadasının kıyı polislerinde dışsatım amacıyla yoğun bir biçimde üretilmeye başlanması, deniz aşırı ticarete büyük bir ivme kazandırdı. VI. yüzyılda bozuk paranın kullanılmaya başlanması ise, her alanda pazara yö-

16 Falanj, birleşmiş bir kitle durumunda koşup saldıracak biçimde eğitilen, derinlemesine sekiz sıradan oluşturulan ve omuz omuza savaşan askerlerden kurulu piyade düzenidir.

17 McNeill, s. 88-90.

nelik bir üretim süreci içine girilmesine ve pazar ilişkilerinin toplumun en alt katmanlarına kadar yayılmasına neden oldu. Buna koşut olarak, yapımevleri (imalathaneler) düzeyinde gerçekleştirilen "endüstriyel" üretim önemli bir artış gösterdi.¹⁸

Ekonomik canlılık servet birikimine, bu da lüks tüketim maddeleri ile sanat ürünlerine yönelik ilginin artmasına yol açtı. Bu durum gelişmiş polislere yabancı zanaatkarların, sanatçıların ve tüccarların akmasına neden oldu. Deniz aşırı ticaretin gelişmesinin bir diğer sonucu, her türlü işte çalıştırılmak üzere çok sayıda kölenin Yunan dünyasına sokulmasıydı. Köle ticareti tüccar sınıfının yükselişinde önemli bir etken oldu.¹⁹

Bu verilerin ışığında bir genelleme yapılarak, V. yüzyıl polis toplumunun hukuksal açıdan üç kesimden oluştuğu ileri sürülebilir. Bunlar, yurttaşlar, yabancılar ve kölelerdir.

1- *Yurttaşlar (politai)*: Yurttaşlar, polisin "yerli" halkını oluşturan ve belli haklara sahip olan özgür kişilerdir. Polisin ilk dönemlerinde yurttaşlık toprak (*oikos*) sahipliğiyle özdeşti. Daha sonra silah kullanma hakkı olan her ergin erkek, yurttaşlığa kabul edildi. Yine de yurttaşlar, toplam nüfus içinde bir azınlık olarak kaldılar. Örneğin, nüfusu 350.000'e ulaşan demokratik Atina'da yurttaşların sayısı, 40.000-45.000 dolaylarındaydı. Yurttaşlığın ilk fetihçi kabilelerin üyeleri olan otuz yaşından büyük erkeklerin bir ayrıcalığı olarak düzenlendiği Sparta'da bu sayı, Pers Savaşları sırasında 8.000, III. yüzyıl ortalarında ise ancak 700'dü.²⁰

18 VIII. yüzyılda yaşamış olan ozan Hesiodos, *Erga kai hemerai* (İşler ve Günler) adlı yapıtının 25. dizesinde, "Çanakçı çanakçıya özenir, dülger dülger" diyerek, bu zanaat alanlarında rekabeti doğuracak denli bir yığılmanın olduğunu belirtmektedir (Hesiodos, s. 143).

19 Berkay, s. 186.

20 Glotz, s. 33.

Yurttaşların oluşturduğu bu kesim türdeş bir birim değildi; özellikle sosyoekonomik gelişmeler sonucunda kendi içinde çeşitli toplumsal sınıflara bölünmüştü. Siyasal düzeyde ise polis, oluşumu sırasında daha önceden var olan bir farklılaşmayı da birlikte getirmişti: *Eupatrid*'ler (iyi doğmuşlar), yani soylular yönetim mekanizmasını ellerinde tutup diğerlerini bundan yoksun bırakmışlardı. Ancak demokratik gelişmeler siyasal ayrıcalıkları ortadan kaldırıp, zamanla bütün yurttaşların siyasal haklardan yararlanmasını sağladı.

Bununla birlikte, Eski Yunan'da kadınlar hiçbir zaman yurttaşlık statüsüne erişemediler. Yurttaşların eşleri ve kızları, genellikle toplumsal-kamusal etkinliklerin dışında tutulmuşlar ve evlerinde kapalı bir yaşam sürmek zorunda bırakılmışlardı. Yalnızca Sparta'da kadınlar, yurttaş sayılmamakla birlikte, bir ölçüde toplumsal yaşam içinde yer alıyorlardı; örneğin genç kızlar, erkeklerle birlikte ve onlar gibi tümüyle çıplak olarak spor oyunlarına ve şenliklere katılıyorlardı.²¹

2- *Yabancılar (Metoikos'lar)*: Polis'te yerleşmiş olup genellikle zanaat ve ticaretle uğraşan yabancılar, özgür olmalarına karşın hiçbir yurttaşlık hakkına sahip değillerdi. Yurttaşlık kişiye çeşitli maddi çıkarlar sağladığından, yabancılardan bazıları çeşitli yollarla kendilerini yurttaş kütüklerine yazdırmayı başarmışlardı. Fakat yurttaş sayısındaki artışın devlet harcamalarını da artırması, polisleri bu konuda önlemler almaya zorladı. 450 yılında Perikles Atinası bir yasa çıkararak, yurttaşlığa kabul edilmeyi Atinalı bir babadan başka Atinalı bir anadan da doğmuş olma koşuluna bağladı. Böylece yurttaşlık, *metoikos*'ların hiçbir şekilde ele geçiremeyecekleri kalıtımsal bir ayrıcalık durumuna dönüştü.

²¹ Duché, c. 1, s. 276.

Kapalı bir toplumsal yapısı olan Sparta'da *metoikos* kesimi yoktu. Buna karşılık, Sparta kentinin dışındaki yörelerde askerlik gereklerini yerine getiren, fakat yurttaş olmayan özgür bir halk bulunuyordu. *Periokos* (yani çevredeki topraklarda oturanlar) adı verilen bu halk, Sparta kentini kuran üç Dor kabilesinin dışında kalan diğer Dorların soyundan geliyordu.

3- *Köleler*: Polisin üçüncü kesimini, hiçbir hakkı ve özgürlüğü bulunmayan köleler oluşturuyordu. Sayıları, ticaret ve endüstride büyük atılım göstermiş Atina gibi polislerde hızlı bir biçimde artmıştı. Köle, Yunanlıların gözünde üretim araçlarını kullanan, daha doğrusu kendisi üretim aracı olan kişiydi. İnsan sayılmazdı; "hareket eden araç"tan, "satılıp değiş tokuş edilen mal"dan ya da "konuşan hayvan"dan başka bir şey değildi.

Zengin polislerin yurttaşları, servetlerini kölelere yatırıp onların ürettikleriyle geçinmeye başladılar. Bunun sonucunda, özellikle Atina'da köleci üretim tarzı hâkim oldu. V. yüzyılda hâlâ madenlerde, yapımevlerinde ve tarım alanlarında ücretli işçi ve zanaatkâr olarak çalışan yoksul yurttaşlar ile *metoikos*'lar bulunuyordu. Fakat üretim büyük ölçüde köle emeğine dayalıydı; hatta bazı kamusal görevleri bile köleler yerine getiriyordu. Kölelerin polisin maddi gereksinimlerini sağlamaları, yurttaşların çeşitli kültürel etkinliklerde bulunmaları ve siyasetle uğraşmaları için gerekli boş zamanı yarattı; böylece doğrudan demokrasinin gelişmesine uygun bir ortam da hazırlanmış oldu.

Atina'dan farklı olan Sparta'da, dışarıdan getirilmiş bir köle kesimi bulunmuyordu. Çünkü Sparta'nın bu tür kölelere gereksinimi yoktu. Bunun nedeni, istilacı Dorların yerli halkı toprağa bağlayarak, onları feodal sistemdeki serfleri andıran bir çeşit toprak kölelerine dönüştürmüş olmalarıydı. Toprağı işlemekle ve ürünlerinin büyük bir bö-

lümünü Spartalılara vermekle yükümlü olan bu kişilere *helot* deniyordu. Özgür olmayan *helot*'ların, yaşam hakkı da dahil olmak üzere hiçbir hakkı bulunmuyordu. Spartalılar, kendilerinden sayıca üstün olan *helot*'ları boyunduruk altında tutabilmek için "militarist" bir düzen kurmuşlar ve bunlar üzerinde katı bir baskı rejimi oluşturmuşlardı.²²

Yukarıda sözü edilen üretim alanındaki değişim, toplumsal yapının da değişmesine neden oldu. Kabile ve klan şefleri, şarap ve zeytinyağı üretiminden büyük kazançlar sağlayıp geniş toprakları ellerinde toplayarak polise hükmeden soylu sınıfını oluşturdular. Soylular, *eupatrid*'ler (iyi doğmuşlar), *geomor*'lar (toprak beyleri) ya da *hippeis*'ler (atlılar) olarak adlandırılıyordu. At yetiştirmek ve savaşa atarabasıyla katılmak, ekonomik güce sahip olan soyluların bir ayrıcalığıydı.²³ Bu durum, savaş taktiklerinin değişmesinden önceki dönemlerde soylulara büyük bir üstünlük sağlıyordu.

Eupatrid'ler, ekonomik gelişmeye ayak uydurabilmek için ağır borçlar altına giren köylülerin topraklarını ellerine geçirmeye başladılar. Bunun sonucunda köylüler, soyluların topraklarında çalışan ve ürünlerinin altıda beşini onlara vermekle yükümlü olan bir çeşit ortakçılara dönüştüler. Bunun ardından "borç köleliği" olgusu belirdi. Topraklarını yitirmiş olmalarından ötürü, borçlarının ya da yü-

22 Mansel, s. 114-115; Ellul, s. 60.

23 Aristoteles, ilk oligarşilerin ortaya çıkışı ile atlılar sınıfı arasındaki yakınlığı şöyle açıklamaktadır: "İlk tür oligarşiye en uygun düşen ülkeler, *hippases* diye adlandırılan, yani geniş otlakları nedeniyle at yetiştirmeye elverişli olan ülkelerdir. Bunlar, oligarşinin güçlü bir biçimde sürdürülmesini mümkün kılar. Çünkü bu gibi ülkelerde yaşayanların güvenliğini koruyup kollayanlar süvarilerdir; at yetiştirmek ise ancak büyük toprakları olanların yapabildiği bir şeydir" (*Politika*, VI, 7, s. 189; *La politique*, III, 13, s. 164).

kümlülüklerinin karşılığında çocuklarını, karılarını ve kendilerini güvence olarak gösteren köylüler, ödeme yapmayınca alacaklılarının köleleri oldular. Aristoteles, VII. yüzyılda Atina'nın yaşamış olduğu bu durumu şöyle dile getirir:

"O zamanın idare şekli bir *oligarkhia* olup fakirler, çocukları ve karıları ile birlikte zenginler için köle gibi çalışıyorlardı. Bunlara *pelates*'ler ya da *hektemos*'lar (altıda bir-ciler) deniliyordu. Zenginlerin tarlalarını -bütün toprak az sayıda kimselerin elinde toplanmıştı- kaldırdıkları mahsülün yalnız altıda birini kendileri için alkoymak üzere ekip biçiyorlardı. Geri kalan altıda beşini kira ücreti olarak tarla sahiplerine vermezlerse kendileri ve çocukları köle olarak satılıyorlardı. Çünkü Solon'a varıncaya kadar borçlular alacaklılara kendi vücutlarını da rehin olarak göstermek zorunda idiler."²⁴

Soyluların katı tutumu, zaman zaman ezilen kesimlerin başkaldırmasına ve hatta geçici de olsa iktidarı ele geçirmelerine yol açtı. Fakat soylulara karşı gerçek anlamda muhalefeti başlatıp sürdürenler, kentte oturan çeşitli meslek sahipleri oldu. Ekonominin canlanmasıyla birlikte zenginleşip büyüyen orta sınıf (bir anlamda "burjuvazi"), özellikle tüccarlarla zanaatkârlardan oluşuyordu. Bunların ne toprakları ne de atları vardı; ama *hoplit* (ağır piyade) olarak silahlanma olanaklarına sahiptiler. *Hoplitler*'in sayısal üstünlükleri ve falanj düzeninde savaşmaları nedeniyle süvarileri bozguna uğratabilecek bir güce ulaşmaları, burjuvazinin toplumsal prestijinin artmasında önemli bir rol oynadı.

Demiurgoi ile *eupatrid*'lerin ekonomik çıkarlarının uyuşmasına karşın, bu iki sınıf zaman zaman siyasal ve ideolojik düzeyde kanlı vuruşmalara varacak bir çatışma içine

24 Atinalıların Devleti, 2.

girdi. Bu sınıf savaşlarında, burjuvazi, köylüler (*georgoi*) ile kentli yoksul sınıfın (*thetes*'lerin) desteğini almaya özen gösterdi. Böylece polislerin genelinde, yurttaşların kabaca dört toplumsal sınıfa bölünmüş oldukları ileri sürülebilir:

- 1- Büyük toprak sahibi soylular, yani *eupatrid*'ler.
- 2- Ticaret ve zanaatlarla zenginleşen kentli orta sınıf, yani *demiurgoi*.
- 3- Küçük toprakları olan yoksul köylüler, yani *georgoi*'ler.
- 4- Toprakları ve belli bir işleri olmayan kentli emekçiler, yani *thetes*'ler.

Bu sınıflar arasındaki çatışmalar, polislerdeki siyasal yaşamı etkileyip çeşitli rejim değişikliklerinin temel nedenlerini oluşturmalarının yanı sıra, Yunan siyasal düşüncesinin gelişmesinde ve büyük düşünce okullarının ortaya çıkışında doğrudan etkili oldular.

III- SIYASAL GELİŞMELER

A- Krallıktan Azınlık Yönetimine

Kahramanlık Çağı sonlarında, krallar güçlerini yitirmeye başladılar. Toprakların az sayıdaki *eupatrid*'lerin elinde toplanmasıyla birlikte bu sınıf iktidara ağırlığını koydu. IX. yüzyılda İyonya'da, daha sonraları da Yunan dünyasının çeşitli polislerinde, krallık, ya önemsiz bir dinsel memurluk görevine indirildi ya da tümüyle ortadan kaldırıldı. Bu genel değişimin dışında kalan tek bir polis vardı: Çöküşüne dek krallık kurumunu korumuş olan Sparta.

Sparta'nın toplumsal ve siyasal kurumlarının, IX. yüzyılda efsanevi yasa yapıcı Lykurgos tarafından ortaya konduğu kabul edilir.²⁵ Siyasal yapının başında, başrahiplik ve

²⁵ Herodotos, "Lakedaimon'lulara göre Lykurgos bu yasayı, yeğeni Sparta Kralı

başkomutanlık yetkilerini eşit bir biçimde kullanan iki kral bulunuyordu. İki kral ile birlikte altmış yaşını doldurmuş yirmi sekiz soyludan oluşan *gerusia*, kabilesel yaşamdan kaynaklanan önemini yitirerek bir tür danışma meclisine dönüşmüştü. Sparta anayasasının en önemli kurumu, otuz yaşını doldurmuş, yani tam anlamıyla yurttaşlık haklarına kavuşmuş Spartalı erkeklerden meydana gelen *apella* adındaki halk meclisiydi. *Apella*, *gerusia* üyeleriyle *ephor*'lar denen devlet denetçilerini seçer, yasaları yapar ve savaş, barış gibi önemli sorunlara ilişkin kararları alır. Bir yıllığına seçilen beş *ephor*'un, kralı dava edip tutuklamaya varacak denli geniş yetkileri vardı. Kralı yargılama yetkisi ise, bu durumda *ephor*'ların da oturumuna katıldığı *gerusia*'nın elindeydi.

Spartalılar (yani yurttaşlar) arasında sağlam bir dayanışmanın sağlanabilmesi amacıyla yalnız siyasal eşitlik değil, ekonomik eşitlik de gerçekleştirilmişti. Satılması ya da bir başka yolla elden çıkarılması yasaklanmış topraklar, yurttaşlar arasında eşit bir biçimde paylaştırılmıştı. Küçük yaşta başlayarak askeri bir eğitim alan Spartalılar, kışlarda birlikte yaşıyorlardı. Bu "asker-yurttaşlar", *helot*'ları çalıştırarak gereksinimlerini sağladıklarından, hiçbir kazanç getirici işle uğraşmıyorlardı; zaten kişisel olarak değerli madenlere sahip olmaları yasaktı. Dahası, askerlikle bağdaşmadıkları kabul edilen sanat ile entelektüel uğraşlar da terk edilmişti. Sparta kapalı bir toplum görünümü veriyordu: Toplumsal ve siyasal düzenin dıştan gelebilecek bozucu etkilerden korunması amacıyla, polise giriş ve çıkışlar sıkı bir denetim altına alınmıştı. Bu nedenle, dış ticaret de en az düzeye indirgenmişti.

Sparta polisinin toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, buradaki siyasal rejimin "askeri aristokra-

Leobotes'in valisi olarak bulunduğu Girit'ten getirmiştir" diye yazar (Herodot Tarihi, I, 65).

si olarak adlandırılması olasıdır. Çünkü gittikçe küçülen bir azınlık (Spartalılar), konumunu gerek soyluluğuna, gerek askeri üstünlüğüne bağlayarak, kendisinden sayıca üstün (*perioikos* ile *helot*'lardan oluşan) bir kitleye hükmediyordu. Krallık kurumunun var olması, kralların sıradan birer devlet görevlisi olmalarından dolayı, aristokrasiye monarşik ya da daha doğrusu "diarşik" bir özellik kazandırmıyordu. Buna karşılık, Sparta yönetim biçimi yalnızca yurttaşlar açısından değerlendirildiğinde, farklı bir yoruma açık bulunmaktadır: Bütün yurttaşların *apella*'nın doğal üyeleri olarak siyasal yaşama etkin bir biçimde katılmaları nedeniyle Sparta'nın demokratik, hatta belli ölçüde doğrudan demokratik bir niteliğe sahip olduğu ileri sürülebilir. Ancak bunun, kendi aralarında ortaklaşacı bir yaşam süren küçük bir azınlığın demokrasisi olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

Yunan dünyasının diğer önemli polisi Atina'da, krallık VIII. yüzyılın sonlarında yıkıldı. Atina polisini oluşturan dört Attika kabilesinin önde gelenleri, son kral (*basileus*) Kodros'u devirip aristokratik bir yönetim kurdular. Böylece, bir zamanlar kralın danışmanlık görevini yürüten *areopagus* adındaki soylular kurulu, hem yasama hem de yargı yetkilerini kendinde topladı. Yürütme işleri ise, soylular arasından bir yıllığına seçilen üç *arkhon*'a (yani yüksek devlet görevlisine) verildi. *Arkhon*'ların sayısı, daha sonraları 9'a yükseltildi.²⁶

Atina'da olduğu gibi diğer birçok poliste de, az sayıda kişi (*oligoi*) yönetimi ele geçirip iktidarını sürdürecektürümler oluşturdu. Bu nedenle Yunanlılar, genellikle bu tür rejimleri "en iyilerin yönetimi" anlamına gelen aristokrasi

26 İlk aşamada, çeşitli hukuk sorunlarıyla ilgilenmek üzere *thesmothet* denen ve altı kişiden oluşan bir devlet görevi oluşturuldu. Bir yıl süre için seçilen bu altı *thesmothet* de zamanla *arkhon* olarak adlandırıldı ve böylece *arkhon*'ların sayısı 9'a yükselmiş oldu.

olarak değil, "azınlığın ya da küçük sayının yönetimi"ni ifade eden oligarşi (*oligarkhia*) olarak adlandırmayı yeğlediler. Ayrıca, ekonomik açıdan hızlı bir biçimde gelişen ve toplumsal yapıları karmaşıklaşan polislerde, servetin toprak dışında taşınabilir mallardan da elde edilmeye başlamasıyla birlikte oligarşiler, plutokrasilere (bir başka deyişle, zenginliğin ya da zenginlerin yönetimine) dönüşme eğilimi gösterdiler.

Atina'da siyasal iktidarı ellerinde bulunduran soylular, topraklarını genişletip servetlerini artırdıkça, yoksul kitlelerin yoğunlaşan tepkisiyle karşılaşmaya başladılar. Siyasal mekanizmanın dışında tutulan *demiurgoi* sınıfı da düzenlen hoşnut değildi. Servet ayrımlarının derinleşmesi ve sınıflar arasındaki uçurumun büyümesiyle birlikte toplumsal-siyasal çatışmalar daha keskin biçimler aldı. 632'de yoksul halkın desteğini alarak bir darbe ile iktidarı ele geçirmeye kalkışan Kylon'un girişimi, soylu aileler tarafından güçlkle önlenemedi. Bunun sonucu olarak durumlarını güvenceye almak isteyen *eupatrid*'ler, çeşitli yasal önlemlere başvurmak zorunda kaldılar.

B- Yasa Kavramındaki Değişimler

Yunanlılar için yasa, polis düzenini diğer toplumların örgütleniş biçimlerinden ayıran önemli bir öğeydi. Polis ile özdeşleşmiş, kaynaşmış olan yasa Yunanlı'yı barbardan farklı kılmakta ve onun özgürlüğünü vurgulamaktaydı. Barbar toplumlarda tek kişinin keyfi yönetimi söz konusu iken, Yunan dünyasının bu küçük siyasal toplumlarında, yönetim biçimleri ne olursa olsun çeşitli düzeydeki insan ilişkileri yasalar tarafından belirleniyordu.²⁷

27 Demek ki yasa demokrasilere özgü değildi. Örneğin Herodotos, "yasaların üstünlüğü" ilkesini Pers Kralı Kserkses'e karşı bir Atinalı'ya değil, bir Spartalı olan Demaratos'a şöyle savundurtur: "Lakedaimon'lular..., özgürdürler,

Toplumun gelişmesi

Polis düzenini belirleyen yasalar, ilk zamanlarda aristokratik içerikli sözlü yasalardı. Kökenleri bilinmeyen bu yasalara *thesmoi* deniyordu ve Yunanlılar bunları Tanrıların koyduğu sonsuz kutsal kurallar olarak kabul ediyorlardı.²⁸ Değişen koşullar karşısında yeni sözlü yasaların yapılması, hukuk sistemlerinin çok karmaşık bir biçim almasına neden oldu. Ayrıca, tanrısal olarak nitelenen bu yasaların yalnızca soylular tarafından yorumlanıp uygulanması, halkın hoşnutsuzluğunun artmasına yol açtı.

Bunun üzerine yargı kararlarında tutarlılığı sağlamak amacıyla, yasalar *thesmothet*'lerce düzenlenip yazılı duruma getirildi. Bu işlem, VII. yüzyılın ilk yarısında, ilk önce Sicilya'nın ve Güney İtalya'nın yeni koloni-polislerinde, ardından Yunan yarımadasında gerçekleştirildi.²⁹ Yasaların herkesçe bilinebilir olması sonucunda, *eupatrid*'ler *thesmoi*'u keyiflerince yorumlayıp uygulama "haklarını" yitirdiler. Fakat bu önlem, yoksul kitlelerin düzene karşı olan tepkilerini yatıştırmadı. Üstelik, değişen toplumsal koşullar nedeniyle *thesmoi*, gerek zenginlerle yoksullar arasındaki, gerekse soylu ailelerin kendi aralarındaki çatışmaları önlemede yetersiz kalıyordu. Artık yeni yasaların, bir başka deyişle insan yapısı yasaların (*nomoi*)³⁰ ortaya çıkma zamanı gelmişti.

624'te Atina soylularının isteği üzerine Drakon, çok ağır bir ceza yasası hazırladı. Böylece belli bir alanda *thes-*

evet, ama her noktada değil; onların da bir efendisi vardır, o da yasadır, senin adamların senden ne kadar çekinirlerse onlar da yasadan öyle çekinirler. Çekinmek olmasa bile yasanın buyruğuna körü körüne boyun eğmeler" (*Herodot Tarihi*, VII, 104).

28 *Thesmoi* sözcüğü, *Themis*'ten türetilmiştir. *Themis*, Yunan mitolojisinde Zeus'un karlarından biri olan (törelere ve ahlak kurallarını içeren) Adalet tanrıçasıdır.

29 Glotz, s. 123-124.

30 İnsan yapısı (pozitif) yasa için kullanılan *nomos* (çoğulu *nomoi*) sözcüğü, ilk başlarda "bölüm" ya da "pay" anlamına geliyordu. Sözcüğün ilk kullanılışı göz önüne alındığında, Eski Yunan'da yasa kavramının içinde "her kişinin hakkını, payını alması" düşüncesinin yattığını ileri sürülebilir.

moi'un yerini *nomoi* almış oldu. Drakon'un, siyasal yapıda bir değişiklik getirmemekle birlikte, bir "devrim"i başlattığı öne sürülebilir. Her şeyden önce, siyasal iktidarın sınırlarını belirleyen bir olgu ortaya çıktı: İnsan yapısı yazılı yasalar. Yargıya ilişkin kararların yayımlanması ilkesi getirildi ve kuralların herkes için geçerli olduğu açıkça belirtilecek toplumdaki özgür kişiler arasında hukuksal anlamda bir eşitliğe doğru ilk adım atıldı. Ayrıca, devlet otoritesi ile bireyler arasında doğrudan bir ilişki kuruldu ve bunun sonucunda birey (ailenin, klanın, kabilenin dışında) hukuksal bir kişilik kazandı.

Yunan dünyasının yedi bilgesinden biri sayılan Solon,³¹ Drakon'la başlayan hukuksal alandaki bu değişime yeni boyutlar kazandırdığı gibi siyasal yapıyı da yeniden düzenledi. Atina soyluları, kısa sürede, Drakon yasalarının öngördüğü baskıcı yöntemlerin düzeni sağlamada çıkar yol olmadığını kavrayarak, bazı ayrıcalıklarından vazgeçip diğer sınıflara ödün verme politikasını benimsediler. Bu amaçla Solon'a yeni yasalar hazırlattılar; böylece kendileri için tehlikeli olabilecek sınıf çatışmalarını yumuşatmayı düşünüyorlardı.

Nomoi, Solon ile birlikte *thesmoi*'a karşı kesin bir yengi kazandı. Toplumun çeşitli alanlarını düzenleyen yasaların bir insan tarafından hazırlanması yasanın kutsal, mutlak, değişmez, sonsuz olma niteliğini ortadan kaldırdı. Yasanın mutlak değil, görelî bir değere sahip olduğu kabul edildi. Solon, Epimenides'e yazdığı bir mektupta, Atinalılara verdiği yasaların yetkin olmayıp en uygun olduklarını belirtmekte ve yasaları uygulayan yöneticilerin önemine dikkati çekmekteydi.³² Tanrıların istencinden kaynaklandırılma-

31 Atinalı Solon ile birlikte yedi bilge olarak adlandırılan diğer kişiler şunlardır: Lindoslu Kleobulos, Spartalı Khilon, Miletli Thales, Lesboslu Pittakos, Prieneli Bias ve Korinthoslu Periandros.

32 Diogène Laërce, c. 1, s. 67.

yan yazılı yasa, temelinde bir toplumsal uzlaşma, sözleşme ürünüydü ve bu nedenle gerekli görülen her durumda değişime açık bir özelliğe sahip bulunuyordu.³³

Belli bir kutsallığı olan ya da daha doğrusu belli ölçüde laikleştirilmiş bir kutsallık içeren yazılı yasalar, gerek çeşitli iktidar ideolojileri, gerek birçok düşünür tarafından yüceltildi. Bunun sonucunda toplumda, polis in can damarları olarak kabul edilen yasaların doğrusu, adaleti, iyiyi gözeterek toplumun, dolayısıyla bireylerin gönencini ve mutluluğunu sağlayacağına ilişkin yaygın bir inanç oluştu.³⁴

C- Solon'un Refomları

Çatışma içindeki tüm toplumsal sınıfların üzerinde anlaşarak 594'te *nomothet* (yasa koyucu) olarak atadıkları Solon, hazırladığı anayasa ve yasalarla Atina'da demokrasiye varacak olan siyasal yapının temel kurumlarını ortaya koydu. Solon reformlarının getirdiği en önemli yenilik, yurttaşlık statüsünün sağlam temeller üzerine oturtulmasıydı. İlk olarak, özgür bir babadan olan hiç kimsenin köle konu-

33 Bununla birlikte, *nomos*'un tümüyle kutsallıktan soyutlanmış olduğunu (bir başka deyişle tam anlamıyla "laik" olduğunu) düşünmemek gerekir. Çünkü Yunanlıların gözünde yasa koyucu bilgeler, tanrısal bir kişiliğe sahiptiler ve bir bakıma Zeus'un işlevini insanlar arasında gerçekleştirmekteydiler.

34 Eski Yunan'daki bu yasa anlayışı, IV. yüzyılda yaşamış Atinalı ünlü söylevci ve devlet adamı Demosthenes'e yakıştırılan aşağıdaki sözlerde açıkça dile getirilmektedir:

"Büyük ya da küçük bir poliste oturan bütün insanların yaşamı doğa ile yasalar tarafından düzenlenir. Doğanın kuralsız olmasına ve kişiden kişiye değişmesine karşılık yasalar ortaktır, düzenlidir ve herkes için birdir... Yasalar güzeli, doğrusu, yararlıyı amaç edinirler. Aradıkları budur; bu, bir kez bulundu mu, herkes için geçerli ve eşit bir genel kurala dönüşür; işte yasa olarak adlandırılan budur. Bu nedenden dolayı herkes ona uymalıdır. Üstelik her yasa, tanrıların bir buluşu ve armağanı olmanın dışında, bilge insanların koyduğu bir kuraldır ve herkesin yaşamını ona göre uyarlamasını gerektiren polis in ortak sözleşmesidir" (Aktaran: Glotz, s. 163).

muna indirgenemeyeceği ilkesini getirdi. Bu, aynı zamanda borç köleliğinin de kaldırılmasıydı. Ayrıca kişiler yasal güvencelerle koruma altına alındı, yani bir anlamda "*habeas corpus*" gerçekleştirildi.

Ekonomiyi kalkındırma amacıyla çeşitli önlemler alan Solon, toplumsal yapıda büyük bir değişiklik gerçekleştirerek, daha geniş kitlelerin siyasal yaşama katılmasını sağladı. Yurttaşlar, soyluluk değil servet ölçütüne göre dört sınıfa, daha doğrusu gelir dilimine ayrıldılar.³⁵ Bu sınıflar, modern anlamdaki sınıf kavramına uymuyordu; kişinin hangi sınıfın üyesi olduğu, onun üretim ilişkileri içindeki yeri tarafından belirlenmiyordu. Bu sınıflar, yurttaşların hukuksal statülerini belirleyici bir nitelik taşıyordu; bir başka deyişle, yurttaşların siyasal hakları ile askerlik ve "vergi" yükümlülükleri bu dört sınıftan hangisinin üyesi olduklarına bakılarak saptanıyordu. Söz konusu dört sınıf şunlardı:

1. *Pentakosiomedimnos*'lar, 500 *medimnos* (kile) buğday ya da bunun değerine eşit şarap ve zeytinyağı üreten ya da ticaret, zanaat gibi yollarla bunun değerinde gelirleri olan yurttaşlardı. "500 *medimnos*'luklar" anlamına gelen bu sınıf, genelde büyük toprak sahiplerinden (*eupatrid*'ler) oluşuyordu.

2. *Hippeis*'ler (atlılar) olarak adlandırılan bu sınıftaki yurttaşlar, en az 300 *medimnos*'luk bir gelire sahiptiler. Kentsoylu *demiurgos*'lar bu sınıf içinde önemli bir yer tutuyorlardı.

3. *Zeugites*'ler, 200 *medimnos*'luklardı. *Zeugos* sözcüğünün bir çift öküzü bulunan kişi anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğunda,³⁶ bunların büyük çoğunluğunun küçük çiftçiler oldukları sonucuna varılır.

35 Aristoteles (*Atinalıların Devleti*, 7'de), bu sınıflandırmanın Solon'dan önce var olduğunu ve Solon'un bu sınıflandırmayı kullanarak yurttaşların hak ve ödevlerini yeniden düzenlediğini belirtir.

36 Thomson, c. 2, s. 362.

4. *Thetes*'ler, 200 *medimnos*'tan daha az geliri olan yurttaşlardı. Genelde emekçilerden oluşan bu sınıf, diğer üç sınıftan farklı olarak her türlü vergiden bağışık tutulmuştu.

Askerlik yapma görevi (bir bakıma ayrıcalığı), askeri açıdan kendilerini donatabilecek ekonomik güce sahip olan ilk üç sınıfın yurttaşlarına tanınmıştı. İlk iki sınıftakiler süvari, *zeugites*'ler ise *hoplit* olarak orduya katılıyorlardı. Askerlik yapmayan *thetes*'ler, seçimlerde oy kullanabiliyorlar, fakat çeşitli devlet görevlerine seçilebilme hakkından yoksun bulunuyorlardı. Diğer yurttaşlar ise, ait oldukları sınıfın derecesine göre belli görevlere gelebiliyorlardı. Örneğin, *arkhon* ya da "hazine bakanı" (*tamies*) seçilebilmek için birinci sınıftan olmak zorunluydu.

Bu düzenleme, burjuvaziye ve soylulara zenginliklerinden dolayı toplumda önemli bir yer sağlıyordu. Fakat Solon yasalarına göre, yurttaşların siyasal yaşamda belli yerlere gelebilmeleri, servetlerinden ya da soy bağlarından değil de, bunların süvari olarak orduya katılmalarından, bir askeri donatmalarından, devlet harcamalarını üstlenmelerinden ve memurluk yapabilmek için boş zamana sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Açıkçası yurttaşlar arasındaki hiyerarşinin, daha doğrusu siyasal ayrımın nedeni, kişilerin orduya ve yönetime farklı düzeylerde katkıda bulunmalarıydı. Yoksa kol gücünden başka bir şeyi olmayan bir hamal ya da bir kürekçi, seçilme hakkı dışında, büyük topraklara sahip bir soylu kadar yurttaş olmuştu. Bu olgu, bir bakıma, demokrasiye uzanan yolda ilk adımın atılmasıydı.

Ancak Solon yasalarının, siyasal hakları bu tür ölçütlere bağlamış olmasının ideolojik bir işlevi vardı; bu, yaratılan düzenin plutokratik niteliğinin gözlerden saklanmak istenmesiydi. Çünkü süvari olabilmek ve yüksek memur-

luk görevlerini yürütebilmek için gerekli paraya ve boş zamana sahip olanlar zenginlerdi. Solon, reformlarıyla hiçbir sınıfın çıkarını gözetmediğini, yalnızca toplumsal uzlaşmayı amaçladığını şu sözlerle savunuyordu:

"Halka yetecek kadar hak verdim; ölçüyü ne dar tuttum ne de bol. Gücü ellerinde tutanlara, zenginlikleri ile göz kamaştırınlara yakışığından çok hiçbir şey almayın dedim. Her iki yanı da sağlam kalkanla korudum, haksız olarak hiçbirine ötekini ezdirmedim... İyi ya da kötü her yurttaş için dosdoğru bir adalet sağlayan yasalar koydum... Ben, dövüşen iki düşman dizisinin arasında bir sınır taşı gibi dikildim, durdum."³⁷

Solon'un hazırladığı anayasa, eski kurumları korumakla yetinmeyip Atina'ya yeni siyasal kurumlar kazandırdı. İleride "demokratik devrim" in yeniden düzenleyeceği kurumlar şunlardı:

Halk meclisi (ekklesia), dört sınıftan tüm yurttaşların katılabildiği, yasama yetkisine ve devlet görevlilerini seçme hakkına sahip olan bir kurultaydı. Kuramda böylesine güçlü görünen bu meclis, gerçekte önemsiz bir kurumdu. Meclisin çok kalabalık olması nedeniyle bütün sorunların burada görüşülüp karara bağlanması olanaksızdı. Bu nedenle, uygulamada, yüksek yönetici memurlar ile diğer meclisler, bu dönem Atinasının siyasal yaşamında daha ağırlıklı bir yere sahiptiler. Bununla birlikte, *ekklesia*, bütün yurttaşların az da olsa siyaset yapabilmelerine olanak tanıyarak, Atina toplumunun hızlı bir biçimde "politize" olmasında epey etkili oldu.³⁸

37 Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, 12.

38 "Poliste karışıklık çıkınca silah başına geçerek herhangi bir yanı tutmayanlar, yurttaşlık ve siyasal haklarını yitirecekler ve polisten kovulacaklardır" şeklinde bir yasa çıkaran Solon'un da, yurttaşların siyasal yaşama olan ilgisizliklerini kırmak ve toplumu "politize" etmek amacını gütmüş olduğu anlaşılmaktadır (*Atinalıların Devleti*, 8).

Areopagus, görev sürelerini tamamlayan *arkhon*'ların yaşam boyu üyesi olduğu bir kuruldu. Aristoteles'in "yasa-ların bekçisi" olarak adlandırdığı bu kurul, soyluların teke-linde bulunuyordu. *Areopagus*'un temel görevi, devlet iş-lerini denetlemek ve anayasaya karşı suç işleyenleri yargı-lamaktı; ağır suçlu bulunduğu kişileri yurttaşlıktan çıkarma yetkisine sahipti.

Dörtüyzler Meclisi (bule), halk meclisinin işlerini hafif-letmek amacıyla kurulmuştu. Bu nedenle, *ekklesia*'nın gün-demini saptamak ve görüşeceği yasa ile karar tasarılarını hazırlamak yetkisiyle donatılmıştı. *Bule*, her dört Attika ka-bilesinden ilk üç sınıf üyesi yüzer kişinin seçilmesiyle olu-şuyordu. Seçim bölgelerini soyluların etkili oldukları ka-bilelerin meydana getirmesinden dolayı, soylular *bule*'de de ağırlığı ellerinde bulunduruyorlardı.

Yüksek Yönetici Memurlar, yürütme işlerine bakan do-kuz *arkhon*'u, komutanları (*strategos*'ları) ve maliye gibi önemli işlerle ilgilenen diğer memurları içeriyordu. Her yıl seçimle işbaşına gelen bu memurlar, görevlerinin karşılı-ğında bir ücret almıyorlardı. Bu yüzden bu görevlere, çalış-ıp para kazanmak gibi sorunları olmayan kimseler, yani büyük toprak sahibi soylular ile bir ölçüde kentsoylu bü-yük zenginler seçiliyordu. Zaten anayasada, bu memurluk-ların büyük bölümünün yalnızca birinci sınıftaki yurttaşla-ra açık olduğu kesin bir dille belirtilmişti.

Halk Mahkemeleri (heliaia), demokratik bir nitelik ta-şıyordu. Otuz yaşını dolduran her yurttaş, hangi sınıftan olursa olsun kura ile bir yıllığına *heliaia* üyeliğine gelebili-yordu. 501'e kadar ulaşan kalabalık jüri üyesi sayısına sa-hip bu mahkemeler, aristokratik *areopagus* ile *arkhon*'ların gücünü yargı alanında dengeleme işlevini görüyorlardı. Bunlar, bir anlamda yargıtay rolünü oynuyorlardı; verdik-leri kararlar kesindi.

Toplumsal sorunların ve ekonomik çıkar çatışmaları-nın kâğıt üzerinde anayasal düzenlemelerle çözüme kavuş-turulamayacağı gerçeği, Solon reformlarının sonuçlarında açıkça ortaya çıktı. Toplumsal huzur sağlanamadı ve sınıf çatışmaları gittikçe daha büyük boyutlar almaya başladı. Aristoteles'in anlatımıyla, "Atinalılar durumlarından şikâ-yetçi olmaktan devam ediyorlardı: Bir kısmı reformlar yü-zünden yoksul düştükleri için, borçların kaldırılmasını hoşnutsuzluğunun baş nedeni olarak gösteriyor; başka bir kısmı, değişiklik beklediklerinden çok daha geniş olduğu için yeni düzene kızıyorlardı. Bunlardan başka, çekeme-mezlik yüzünden birbirlerine düşman olanlar da vardı."³⁹ Çatışma içinde olan ve adlarını polislin farklı coğrafi bölge-lerinden alan üç "siyasal parti"nin,⁴⁰ bir uzlaşmaya yanaş-mayıp kendi görüşlerini toplumda egemen kılmaya çalış-maları sonucunda Atina tiranlık rejimiyle tanıştı.

Ç- Tiranlıktan Demokrasiye

Yetenekli bir komutan olan Peisistratos, halkın desteğini alıp 560'ta bir darbe ile Atina'da iktidarı ele geçirdi. Thukydides, Eski Yunan'da tiranların ortaya çıkışını zen-ginliğin artmasına bağlamaktadır.⁴¹ Gerçekten ekonomik gelişme içindeki polislerde büyük servetler bir azınlığın elinde toplanıyor, buna karşılık geniş halk kitleleri bu gelişmenin dışında tutuluyordu. Bu durum, toplumdaki gelir yelpazesinin daha da açılmasına, dolayısıyla kendilerini ezik hisseden yığınların düzene karşı daha büyük bir tepki göstermesine neden oluyordu. Sınıf çatışmalarının keskin

39 *Atinalıların Devleti*, 13.

40 Bu üç siyasal parti ya da güçten olan *Pediak*'lar (ovadakiler) soyluları, *Para-li*'ler (kıydakiler) burjuvaziye ve *Diakri*'ler (dağdakiler) yoksul yurttaşları temsil ediyorlardı.

41 Thucydide, I, 13.

boyutlara ulaştığı böyle bir ortamda, zenginlere ve soylulara karşı halkın savunucusu rolünü üstlenen ihtiraslı kimselerin kişisel iktidarlarını kurmaları kolaylaşıyordu.

Tiran (*tirannos*) sözcüğü Doğu kökenlidir ve Yunanca-ya büyük bir olasılıkla Lidya dilinden gelmiştir; Yunanca-daki *basileus* sözcüğü gibi efendi, kral anlamını taşıyordu. Fakat Yunanlılar, bu sözcüğü Doğulu despotları, zorbaları tanımlamak için kullandılar. Böylece tiran sözcüğü, bir anlam değişikliği geçirdi, daha doğrusu aşağılayıcı, kötüleyici bir anlam kazandı. Yunanlıların gözünde tiranın kraldan farkı, mutlak bir iktidara sahip olması değil, bunu yasal ve geleneksel olmayan yollardan, örneğin bir darbe ile elde edip keyfi bir biçimde sürdürmesiydi. Bu nedenle, polislerde kişisel iktidarlarını kuran kimseler, kendilerini tiran olarak adlandırmamaya özen gösterdiler. Fakat bu kişilerin resmi bir sıfatının bulunmaması, siyasal karşıtlarının onları karalamak amacıyla tiran sözcüğünü kullanmalarını kolaylaştırdı.

Peisistratos gibi kişilerin, yüzyıllardır birer tiran (zorba), yönetimlerinin tiranlık (zorbalık) olarak nitelendirilmesini, o dönemin aristokratik tarihçilerine borçlu olduğumuz ileri sürülebilir. Alâeddin Şenel'in belirttiği gibi, tarih soylularca yazıldığı için aristokrasiden (ya da oligarşiden) demokrasiye geçişi kolaylaştıran, halk tarafından benimsenip halkçı bir politika güden bu gibi yöneticilerin tarih sayfalarına tiranlar olarak geçirilmeleri güç olmamıştır.⁴² Gerçekten, bir iki kez devrilmekle birlikte 540'ta kesin bir biçimde iktidarını kuran Peisistratos, Solon anayasasına dokunmayıp yönetimini hukuksal bir çerçeveye içine oturttu. Dışta barışı kollayan, içeride ekonomik gelişmeyi hızlandıran ve alt sınıfların yaşam düzeylerini yükselten bir siyaset izledi. Yoksul köylülere toprak dağı-

42 Şenel, 1982, s. 146.

tan Peisistratos, gerek zenginlerden toplanan vergilerden, gerek Laurion gümüş madeninden elde edilen gelirle kamusal yapımları gerçekleştirdi ve ileride Atina demokrasisinin güç kaynağını oluşturacak deniz filosunu kurdu. Böylece işsiz ve topraksız yurttaşlara sürekli iş ve gelir sağlanıyordu. Ayrıca, tayfa olan yoksul köylüler, daha önceleri maddi olanaksızlıkları nedeniyle kente inemezlerken, bundan böyle gemiler limanda yattığı sürece Atina'da bulunup yönetime katılma olanağına kavuşuyorlardı.

Aristoteles'in "bütün işleri yasalara uyarak düzenleyen, çok ateşli bir halkçı ve herkesin iyiliğine çalışan bir adam"⁴³ olarak tanımladığı Peisistratos öldüğü zaman, Atina, Yunan dünyasının önemli polislerinden biri durumuna gelmişti. Onun ardından bir *dynasteia* (iktidar ailesi) oluşturmaya kalkışan oğulları, geniş bir muhalefetle karşılaştılar: Hipparkhos öldürüldü, Hippias ise Atina'dan kovuldu.

Tiranlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte Atina'da iktidar çatışması yeniden alevlendi. Hippias'ın devrilmesinde başrolü oynamış olan soylu Alkmeon oğullarından Kleisthenes, üç yıl sonra 507'de halkın desteğini alarak iktidarı ele geçirdi ve demokratik reformları yürürlüğe koydu.

Kleisthenes'in getirdiği en önemli yenilik, polisin toplumsal ve siyasal yaşamında soylulara etkili bir yer sağlayan eski kabile örgütlenmesinin ortadan kaldırılmasıydı. Fakat kabilesel örgütleniş biçimi tümüyle terk edilmedi. Çünkü Kleisthenes, yurttaşları soy üzerine kurulu dört kabile yerine coğrafi nitelikte örgütler olan on kabileye (*phyle*) ayırdı.⁴⁴ Kabileler arası rekabeti önlemek, özellik-

43 Atinalıların Devleti, 16.

44 Berktaş'a göre (s. 191), "vatanşas kitesinin kabilesel birimlerde örgütlenmesi.., halk tarafından, topraklı aristokrasinin hakimiyeti döneminde işlemez hale gelmiş olan eski kabile kurumlarının canlandırılması olarak, yitirilmiş kabile toplumunun eşitlikçiliğinin geri getirilmesi olarak karşılanıyordu. Oysa bu, büyük bir yanılsamadan (*illusion*) ibaretti. Yeni toplumun biçimi ile

le bunların sınıf çatışmalarını (daha önce *pediak*'lar, *parali*'ler ve *diakri*'ler şeklindeki) bölgesel farklılıklarla besleyip alevlendirmelerine izin vermemek amacıyla, 10 kabilenin saptanmasında ilginç bir yöntem uygulandı: Polis, kent (*asty*), kıyı (*parali*) ve iç bölge (*mesogeios*) olmak üzere üç bölgeye, her bölge "üçte bir" anlamında *trittys* denen on bölüme ayrıldı. Elde edilen otuz *trittys*, üçer üçer, biri kentten, diğeri kıyıdan ve üçüncüsü iç bölgeden olmak üzere kura çekilerek birleştirildi ve on kabile oluşturuldu. Bu düzenleme ile, kabilelerin heterojen (*heteros genos* yani karışık türden) bir yapıya sahip olmaları, bir başka deyişle farklı bölgelerden ve karşıt sınıflardan gelen yurttaşlarca oluşturmaları sağlanmış oluyordu.⁴⁵

Kabileler, *deme* ya da *demos* adı verilen bucaklara ayrıldı. Sayılarının 174'e ulaştığı sanılan *deme*'ler, yerel yönetim birimleriydi ve Atina siyasal toplumunun temelini oluşturuyorlardı. Yurttaşlar bu *deme*'lerin içinde örgütleniyorlardı; her *deme*'nin kendi işlerine bakan bir meclisi ve bir mahkemesi vardı. Yurttaş listelerini düzenlemek, *demarkhos* denilen *deme* başkanlarının yetkileri içindeydi. Atina polisi yurttaşlığının *deme*'lerden kaynaklanan yurttaşlık haklarına bağlanması nedeniyle, yurttaşlar eski kabilelerinin, klanlarının ya da sülalelerinin değil, içinde oturdukları *deme*'nin adını (soyadı olarak) taşımaya başladılar. Yurttaşlar arası eşitliğin ilke olarak kabul edilmesine karşın, Solon'un sınıfsal örgütleniş biçimi olduğu gibi kourdun. Ancak toplumun dört sınıfa bölünmüşlüğü'nün siyasal eşitlik üzerindeki zedeleyici etkileri zamanla ortadan kaldırıldı. Bundan böyle bu sınıfsal ayırım, yalnızca kamu-

özü çelişme halindeydi. Sözüm ona 'kabilesel' olan yeni birimler, kan bağına ve ortak mülkiyete değil, yerelliğe (toprağa) ve özel mülkiyete dayalıydılar."

45 Ertop ile Yetkin (s. 118'de), haklı olarak Kleisthenes'in her kabileyi üç bölgeye de içerecek şekilde düzenlemesinin siyasal savaşıma son vermek amacını güttüğünü; oysa bunun bir yanılmadan kaynaklandığını; çünkü savaşımın nedeninin bölgesel değil, sınıfsal olduğunu vurgulamaktadırlar.

sal yükümlülüklerin (özellikle vergilerin) paylaşımında, üst sınıflara daha büyük sorumluluklar yükleyen bir ölçüt işlevini görür oldu.

Solon reformlarında kabilelerin oluşturduğu seçim bölgeleri, *deme* örgütleri temel alınarak yeniden düzenlendi. Buna göre, *deme*'ler ve bunlardan meydana gelen on kabile Atina'nın yeni seçim bölgeleri oldu. *Areopagus*'un yapısına ve işlevine dokunmayan Kleisthenes, *bule*'nin üye sayısını 400'den 500'e çıkardı. Atina demokrasisinin "parlak" döneminde anayasanın en önemli organı olarak kabul edilen *bule*'nin 500 sandalyesi, her kabileye 50 üyelik düşecek şekilde, büyüklüklerine göre *deme*'ler arasında paylaştırıldı. Böylece *bule*, on kabileyi karşılayan ellişer kişilik on gruptan oluştu. Bir yıl görevde kalan üyeler, adaylıklarını koyan otuz yaşını aşkın *deme* yurttaşları (*demotes*) arasında kura çekilerek belirleniyordu.⁴⁶

Beşyüzler meclisinin oturumları sürekli olmadığından, bütün yıl boyunca işleri yürütecek sürekli bir kurula gereksinim vardı: Kleisthenes'in ondalık sistemine uygun olarak *bule*'nin "kabile grupları", sırayla ve yılın onda birlik süresince, *prytaneia* adı altında bu meclisin yönetim kurulu olarak görev yapıyordu.⁴⁷ Kolluk güçlerini kullanmaya varacak denli önemli yetkileri olan bu kurulun her gün yeniden seçilen ve *prytaneia epistates* adını taşıyan başkanı, aynı zamanda *bule* ile *ekklesia*'nın da başkanıydı.⁴⁸ *Bule*'nin

46 Kura yöntemi, Yunan demokrasisinde, seçimden daha demokratik olarak kabul ediliyordu. Oysa Homeros'ta görüldüğü üzere kura, demokrasi öncesinde de kullanılıyordu ve kura ile seçilenin tanrısal irade tarafından belirlendiğine ilişkin inançtan ötürü bu yöntemin dinsel bir anlamı bulunuyordu. Platon da *Nomoi* (Yasalar) adlı diyalogunda kuraya aynı anlamı yükliyordu: "Din görevlileri için, tanrının kendisinin hoşuna gideni seçmesi yoluna gidilecek ve bunun için kura çekimine ve tanrısal yazgiya başvurulacaktır" (Kitap 6, 759 c).

47 *Prytaneion* ile *prytaneia*'yı birbirine karıştırmamak gerekir. Bkz. dipnot 6.

48 Polis arşivleri ile hazinesinin anahtarlarını ve devletin mührünü taşıyan *prytaneia epistates*'in yalnızca bir gün görev başında kalması ya da *prytaneia*

birçoğunu *prytaneia* eliyle kullandığı yetkileri çok değişik alanları kapsıyordu: *Bule*, halk meclisine sunulan yasa ve karar tasarılarını hazırlıyor, ivedi durumlarda çeşitli karar-nameler çıkarıp uyguluyor ve devlet görevlilerini denetli-yordu. Yurttaş listeleri ya da devletten yardım alacak kişi-lerin listeleri de, ancak onun onayından sonra kesinlik kazanıyordu.

Kleisthenes'in ondalık sistemi, çeşitli devlet memur-lukları için de kullanıldı. *Ekklesia* tarafından birinci sınıf-taki yurttaşlar arasından bir yıllığına seçilen dokuz *arkhon*'a bir de sekreter eklendi. Böylece her kabilenin, *arkhon*'luk kurulunda temsil edilmesi sağlandı. Aynı şekil-de, her kabileden birer kişinin kura ile saptanması sonucu, Atina'da on komutan, on liman müdürü, on tapınak yöne-ticisi vb. oldu.

Yasama gücünü elinde bulunduran ve yürütmeyi de-netimi altında tutan *ekklesia*, daha önce olduğu gibi on se-kiz yaşını doldurmuş bütün erkek yurttaşlara açıktı. Kleist-henes, *ekklesia*'yı *ostrakismos* uygulaması denilen bir yet-kiyle daha donattı. Buna göre halk meclisi, yılda bir kez "çanak çömlek mahkemesi"ne dönüşüyordu: Yurttaşlar, ti-ranlığa eğilimli olduklarına inandıkları sivri kişilerin adla-rını çanak çömlek parçaları (*ostrakon*) üzerine yazarak bir oylama yapıyorlardı. Eğer bir kişinin adı 6000 yurttaş ta-rafından yazılmışsa, o kişi on yıllık bir süre için polis dışı-na sürülürdü. İlk olarak 487'de Peisistratos'un bir akraba-sına karşı kullanılan *ostrakismos*, zamanla politikacıların halkı kışkırtarak siyasal karşıtlarını sürgüne yollayabilmek için başvurdukları iki yanı keskin bir kılıç durumuna dö-nüştü.⁴⁹

üyelerinin *bule*'yi yalnızca 36 ya da 39 gün yönetmeleri, Atinalıların demok-rasi anlayışından kaynaklanıyordu; ayrıca bu anayasal düzenlemeler, etkili devlet görevlilerinin tiranlaşmalarına karşı birer önlem olarak tasarlanıp be-nimsenmişti.

49 Örneğin 472'de Kimon, Themistokles'i *ostrakismos*'a çarptırttı; fakat kendisi

D- Demokrasinin Evreleri

Halkın (*demos*) iktidarı, yönetimi anlamına gelen demok-rasi rejimi, yavaş yavaş işlerlik kazanmaya başladığı ilk yıl-larında, dışarıdan gelen büyük bir tehlikeyle karşılaştı. İyonya polislerinin ayaklanmasını bastıran Pers İmparator-luğu, 490'da Yunan yarımadasına saldırdı. Askeri bir daya-nışma içine giren Yunan polisleri, bu ilk saldırıyı püskürt-tüler; ancak on yıl sonra Kserkses komutasındaki büyük Pers ordusu, ikinci kez Yunan yarımadasına ayak bastı. Sa-vaşın başlarında Persler üstündü; bir yıl içinde Atina ken-tini iki kez yakıp yıktılar. Fakat kısa sürede toparlanan Yu-nanlılar, özellikle Atina donanması sayesinde Persleri boz-guna uğratarak Anadolu'ya geri çekilmeye zorladılar. Ardın-dan, üstünlüğü ele geçirmiş olan Yunan ordusu karşı saldı-rıya geçip Persleri Ege'den ve Akdeniz'den söküp attı ve İyonya polislerine yeniden özgürlüklerini kazandırdı.

Pers savaşlarının Atina demokrasisi üzerinde, para-doksal biçimde hem "olumlu" hem de "olumsuz" etkileri oldu; daha açıkçası bu savaşlar, bir yanda küçük bir azınlı-ğın yönetimde etkili olmasına, öte yanda aşağı sınıfların si-yasal yaşama daha etkin olarak katılmalarına yol açtı. İlk Pers saldırısından üç yıl sonra, anayasada bir değişiklik ya-pılarak, *arkhon*'ların *ekklesia* tarafından seçilmesi yerine *deme*'lerce seçilen 500 kişi arasından kura ile saptanması yoluna gidildi. Bu düzenleme ile *hippeis* sınıfına da açılan *arkhon*'luk, büyük ölçüde önemini yitirip yürütme kurulu olmaktan çıktı.

de, on bir yıl sonra Ephialtes'in yandaşları tarafından aynı şekilde sürgüne yollandı. Yakın arkadaşı Damon'un *ostrakismos*'tan kurtulmasını sağlayama-yan Perikles, daha sonra 443'te en önemli siyasal karşıtı olan Thukydides'ten bu yolla kurtulmayı başardı.

Arkhn polemarkhos'un askerlik işleriyle ilgilenen sıradan bir memur statüsüne indirgenmesi üzerine, kabilelerce seçilen 10 *strategos*'a büyük yetkiler verilmeye başlandı. Polisin güvenliğinin başat sorun olduğu bir ortamda, ordu komutanlarının ön plana çıkması kaçınılmazdı; ya da daha doğrusu bu durum, halk tarafından zorunlu olarak kabul edilip benimsendi. Ayrıca, ordunun tek elden yönetilmesi gereği, *strategos*'lardan birinin başkomutan olarak görev yapması sonucunu doğurdu. Zamanla başkomutan (*strategos autokrator*), *ekklesia* tarafından kabile sistemine bağlı kalınmaksızın yurttaşlar arasından seçilmeye başlandı. Sonuçta, diğer devlet görevlilerinden farklı olarak her yıl art arda seçilme hakkına sahip olan başkomutan ya da birinci *strategos*, siyasal yaşamda da önemli bir yer kazandı. Gerek demokratik, gerek aristokratik partinin önderleri, Atina politikasına yön verebilmek amacıyla kendilerini *ekklesia* tarafından başkomutan seçtirmek için uğraşmaya başladılar. Örneğin Perikles, Alkibiades gibi Atinalı devlet adamları başkomutanlık yapmış kişilerdi. Demek ki genellikle kendilerine *demagogos* (halk önderi) denilen ve yönetimde ağırlıklı bir yere sahip olan kişilerin ortaya çıkıp Atina demokrasisi tarafından özümsemelerinde, Pers savaşlarının önemli bir katkısı oldu. Bunun ardından gelen polisler arası savaşlar ise bu olguyu daha da güçlendirdi.

Pers savaşlarının öne çıkardığı bir diğer kurum *areopagus*'tu. Aristoteles'in belirttiği üzere, yönetimde bir panik olduğu sırada inisiyatifi eline alarak Atinalıların savaştan yengiyile çıkmalarını sağlayan *areopagus*, hukuksal bir düzenleme (*de jure*) ile değil, fiili bir durum (*de facto*) sonucu Atina demokrasisinin etkili bir kurumu haline geldi.⁵⁰ An-

50 "Pers savaşlarından sonra Areopagus meclisi yeniden güçlenmeye başlayarak polisin yönetimini eline aldı. Onun bu üstün duruma çıkması, bir kararla olmuş değildi, Salamis deniz savaşına neden olmasından ileri geliyordu. Strate-

gerek aristokratik dönemin kalıntısı olan ve üyelerinin çoğu soylulardan oluşan bu meclis, *de facto* konumunu uzun süre koruyamadı. Üstelik 462'de demokrat partinin önderi Ephialtes'in *ekklesia*'ya aldırıldığı bir karar ile *areopagus*'un elinden yönetimi denetleme, yasaları koruma ve bunlarla ilgili davalara bakma gibi tüm önemli yetkileri alındı. Bu yetkiler halk meclisi, beşyüzler meclisi ve halk mahkemeleri arasında paylaştırıldı; *areopagus*'a ise, ancak taammüden adam öldürme suçlarıyla ilgili davalara bakmayı da içeren dinsel nitelikli yetkiler bırakıldı.

Pers tehlikesi karşısında herkesin polisin korunmasına katkıda bulunması zorunluluğu, kısa süre içinde bütün yurttaşların siyasal haklara tümüyle sahip olmaları sonucunu doğurdu.⁵¹ O zamana dek alt sınıflara kapalı olan memurluklar, herkese açık bir duruma getirilmeye başlandı. 457'de *zeugites*'lerin, ardından *thetes*'lerin *arkhn* olmaları kabul edildi ve *arkhn*'ların doğrudan doğruya kabileler içinde kura ile saptanması yoluna gidildi.

Pers savaşlarının yengiyile sonuçlanması ve bunun doğurduğu sonuçlar, Atina halkının maddi durumunun düzelmesine ve demokrasinin sağlam bir biçimde yerleşmesine neden oldu. 478'de Atina'nın önderliğinde örgütlenen birçok Yunan polisi, Perslere karşı sürekli bir savaşı sürdürebilmek amacıyla, bir askeri bağlaşma yapıp Attik-Delos Deniz Birliği'ni kurdular. Üye sayısı 300'ü bulan bu birlik, zamanla Atina'nın egemenliği altına girdi.

İlk aşamada, Delos adasında bulunan Birlik hazinesini kendi kentlerine taşıyan Atinalılar, ortak parayı, amacı di-

gos'lar güçlükler karşısında ne yapacaklarını şaşırıp çağırıcılar bağırarak herkesin kendi canını kurtarmaya bakmasını bildirdikleri zaman, Areopagus para bulup dövüşeceklerle sekizer drakhme vererek gemileri gereken erlerle doldurdu. Bu yüzden Atinalılar, onun saygınlığı karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar" (*Atinalıların Devleti*, 23).

51 Gomperz, s. 420.

şında Atina'nın süslenip zenginleştirilmesi yolunda kullanmaya başladılar. Ardından Atina, bağlaşıklarını kendi para birimini ve ölçü sistemlerini kullanmaya zorladı ve onları kendisine haraç ödeyen bağımlı polisler konumuna indirgedi. Ekonomisini büyük ölçüde yüzlerce polisin sömürülmesi üzerine oturtan Atina, Birlik'ten ayrılmak isteyenlere karşı da acımasız bir şiddet kullanmaktan kaçınmadı. "Böylece Atina 'halkı', bir anlamda yalnızca son derece geniş ve kendi içinde çeşitli bir egemen sınıf durumundaydı. Bu ekonomik sınıf görünümüne, pek öyle üretilen servetin adaletli bir biçimde bölüşülmesi yoluyla değil, sömürüden sağlanan kazançların bir kısmının Atina halkının fakir kesimlerini yoksulluktan kurtarmak için harcanmasıyla varılmıştı."⁵²

Ephialtes'in öldürülmesinden sonra iktidar, genç yaşta politikada başarılı olarak demokratik partinin önderi durumuna gelen Perikles'in eline geçti. Kleisthenes'in yeğeni olan Perikles'in döneminde, Aristoteles'in deyişiyle "devlet biçimi daha halkçılaştı."⁵³ "Emperyalist" politikasıyla ekonomik demokrasiyi gerçekleştiren zengin Atina, kültür ile sanat alanlarında büyük bir atılım içine girdi ve kısa sürede Yunan dünyasının en görkemli kenti durumuna geldi.

446'da iktidarını daha da güçlendirerek ölünceye değin on beş yıl art arda *strategos autokrator* seçilen Perikles, bütün yurttaşların siyasal yaşama daha etkin bir biçimde katılmalarını sağlamak amacıyla çeşitli önlemler aldı. Siyasal hakların genişletilmesi doğrultusunda alınan ve *graphe para nomon* denilen bir kararla her yurttaşın temel yasaları koruma, bir başka deyişle, bir yasa tasarısına (ve onu öneren kişiye) karşı anayasaya aykırılık nedeniyle dava açma yetkisi tanındı. Böylece en sıradan yurttaş bile, daha önceki *areopagus*'un tekelinde bulunan bir siyasal hakka sahip

⁵² Childe, s. 141.

⁵³ *Atinalıların Devleti*, 27.

oluyordu. Yoksul yurttaşların maddi sorunları nedeniyle çeşitli devlet görevlerine talip olmalarındaki isteksizliğini göz önünde bulunduran Perikles, siyasal katılımı daha yaygınlaştırmak için *bule* ile *heliaia*'nın oturumlarına katılanlara bir ödenek verilmesi ve kura ile işbaşına gelen memurlara bir ücret ödenmesi ilkesini getirdi.⁵⁴

Ekklesia'da herkesin söz alıp konuşmaya, bir yasa taslağı sunmaya ve oylamanın gizli yapılmasını istemeye hakkı vardı. Zaten oturumlar da, meclis görevlisinin "Kim söz almak istiyor?" diye sormasıyla açılırdı. Böylece Perikles döneminde demokrasi, Solon'un geliştirmiş olduğu *isonomia*'ya (yasa önünde eşitlik) *isegoria*'yı (konuşmada eşitlik) eklemiş oldu.

Gerek tek tek yurttaşların, gerek bunların toplamının (*eklesia*) elinde bulunan siyasal haklara bakıldığında Atina'da halkın egemen, rejimin ise doğrudan demokrasi olduğuna ilişkin bir kamu oluşabilir. Uzmanlık gerektiren yüksek memurluklara yurttaşların bir kereye özgü olarak seçilmelerinden, diğerlerine ise kısa bir süre için kura ile atanmalarından ötürü, yaşamı boyunca hiç olmazsa bir kez devlet görevine getirilmemiş Atinalı hemen hemen yok gibiydi. Herkesin eşit olarak siyasal iktidara katılması (*isokratia*) ilke olarak benimsenmişti. *Ekklesia*'da toplanan halkın, devlet yönetimini seçimden seçime değil, sürekli bir biçimde denetleme yetkisi vardı; yöneticiler ya da çeşitli devlet memurları, her an halk tarafından sorguya çekilip görevlerinden alınabilirlerdi.

Fakat gerçekte, *eklesia*'nın Atina'nın siyasal yaşamındaki en önemli işlevi ideolojiktir: Varlığıyla halkın yönetime doğrudan katıldığına ilişkin bir inancın yaratılıp sürdürülmesini sağlıyordu. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi, kendilerini yüksek memurluklara (özellikle *strategos*

⁵⁴ Peloponnesos Savaşları'ndan sonra, halk meclisinin oturumlarına katılanlar da *misthos ekklesiastikos* denilen bir ödenek almaya hak kazandılar.

autokrator görevine) seçtiren etkili kişiler, meclisi kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirip yönetiyorlardı. İsegoria hakkından yararlananlar, genellikle bu kişiler ve partilerin önde gelenleri oluyordu. Dahası bütün sorunların çok kalabalık bir meclis olan *ekklesia*'da görüşülüp bir karara bağlanmasının olanaksız oluşu nedeniyle, bazı önemli sorunlar diğer siyasal kurumların yetki alanına bırakılmıştı. Özellikle günümüz temsili demokrasilerinin meclisini andıran *bule*, çok güçlü ve etkili bir konuma sahipti. Glotz'a göre, *demagogos* Kleon ve büyük bir olasılıkla Perikles, *bule*'ye hâkim olarak yönetimi ellerinde bulundurmuşlardı.⁵⁵ Bu nedenle *ekklesia*'yı iktidarı kullanma alanı değil, halkın siyasal eğitim yeri olarak nitelendirmek daha doğru olur.

Atina demokrasisinde devlet-birey ilişkisi, dolayısıyla bireysel özgürlük sorunu çeşitli düşünürlerce farklı biçimlerde yorumlanıp değerlendirilmiş, bu konuda görüş birliğine ulaşılamamıştır. Glotz gibi düşünürler için, Atina demokrasisi bireysel özgürlüğü mutlak biçimde gerçekleştirmişti.⁵⁶ Buna karşılık, XIX. yüzyıl siyasal liberalizm akımının önde gelen düşünürlerinden Benjamin Constant, kendi deyişiyle "eskiler ile modernlerin" özgürlük anlayışını karşılaştırarak, Eski Yunan demokrasilerinin bireysel özgürlük anlayışından yoksun olduğunu ileri sürüyordu.⁵⁷ Aynı görüşü paylaşan Fustel de Coulanges, bu sorunun açıklığa kavuşturulmasında polis gerçeğinin göz önünde bulundurulmasının gereğine dikkati çekmektedir: Her ne kadar bireyler, daha doğrusu yurttaşlar demokrasi ile siyasal özgür-

55 Glotz, s. 192.

56 Age, s. 150-153.

57 "Eskilerin özgürlük olarak adlandırdıkları, toplu [kollektif] özgürlüktü; eskiler bu toplu özgürlük ile bireyin toplumun otoritesine bütünüyle kul olmasının bağdaştığını kabul ediyorlardı... Eskilerde, kamusal işler açısından hemen hemen egemen olan birey, tüm kişisel [özel] ilişkilerinde bir köleydi" (Châtelet, Duhamel, Pisier-Kouchner, s. 73; Chevalier, s. 18).

lüğe kavuşmuşlar da, kutsal bir otorite olarak kabul edilen polis (ya da devlet) karşısında hemen hemen hiçbir hakka sahip değillerdi. Özel yaşamları denetlemeye varacak denli kapsayıcı bir niteliği olan polisin çıkarları söz konusu olduğunda, bireyin en temel hakkı olan yaşam hakkı bile ortadan kalkabiliyordu.⁵⁸ Demokrasilere özgü bir yöntem olan *ostrakismos* ile hiçbir suç işlememiş kişiler çeşitli özgürlüklerinden ve haklarından yoksun bırakılabiliyorlardı.⁵⁹ Bununla birlikte, demokrasilerin zamanla daha radikal bir görünüm kazanması ve polisin bir çözülme süreci içine girmesiyle Yunan polislerinde sofist düşünürler tarafından açıkça dile getirilen bireysel özgürlük anlayışı ve hatta bireycilik eğilimleri toplumda giderek yaygınlaşmaya başladı.

E- Savaşlar ve Polisin Sonu

Demokratik partinin yürüttüğü emperyalist politikanın Atina'ya büyük zenginliklerin akmasını sağlamasına karşın, bütün toplumsal sınıflar tarafından desteklenmiyordu. Oligarşi yanlısı soylular, iki temel nedenden dolayı bu politikadan hoşnut değillerdi:

1. *Ekonomik neden*: Ordunun ve donanmanın harcamaları, büyük ölçüde soylular ve zenginler tarafından kar-

58 Fustel de Coulanges, s. 265-269.

Sabine'e göre, "En çok alışmış olduğumuz kavramlara, özellikle bireysel haklara sahip vatandaş ile hukuk yoluyla onların haklarını koruyan ve bunun için gerekli yükümlülükleri yerine getirmelerini sağlayan devlet kavramına orada rastlayamayız" (s. 13-14).

59 Üstelik *ostrakismos* oylamalarının ne derece "demokratik" olduğu da tartışma konusudur. Örneğin Finley (s. 85-86'da), Akropolis yakınlarında yapılan bir kazıda, bir iki kişi tarafından hepsinin üzerine "Themistokles" adının yazılmış olduğu 190 *ostrakon*'un bulunduğunu belirtir. Bu buluntudan anlaşıldığı üzere, siyasal önderlerin *ostrakismos* oy pusulalarını daha önceden yazdırtıp yandaşlarına dağıtmaları Atina'da uygulanan bir yöntemdi.

şılamıyordu; buna karşılık, bu yayılcı politikanın getirdiği maddi kazançlar onların değil, halkın cebine giriyordu.

2. *Siyasal neden*: Bu emperyalist politika, Atina içinde demokratik partinin ve bunun dayandığı halk kesimlerinin siyasal açıdan daha da güçlenmesine yol açıyordu. Atina dışında ise, Perikles yönetimi, demokrasiyi bağlaşıklık polislerine gerekirse zorla "ihraç" ederek, Yunan dünyasının her yerinde aristokratları iktidardan uzaklaştırmaya yöneliyordu.

Atina'nın ekonomik ve siyasal genişlemesi, hemen bütün polisleri tedirgin ediyordu. Ancak bu gidişe dur diyebilecek, bir bakıma Yunan dünyasının Atina'nın egemenliği altında birleşmesini engelleyebilecek tek bir polis kalmıştı. Güçlü bir kara ordusu bulunan Sparta, Atina (dolayısıyla demokrasi) tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla, 431'de Attik-Delos Deniz Birliği'ni dağıtmayı reddeden Atina'ya karşı savaş açtı. Böylece aralıklarla 27 yıl sürecek olan Peloponnesos Savaşları başlamış oldu. Sparta'nın yenisiyle son bulan bu savaşlar, Atina'nın çöküşünü hızlandıran nedenlerden biriydi. Fakat temel neden, bu savaşlar süresince Sparta'ya ve diğer polislere de sıçrayan sınıf çatışmalarının (ve bunlardan kaynaklanan iktidar mücadelelerinin) çok keskin ve kanlı biçimler almasıydı.

Peloponnesos Savaşları'nın ilk yılında Atina'da büyük bir veba salgını ortaya çıktı; Perikles de 429'da bu hastalığa yakalanarak yaşamını yitirdi. Aristoteles'in değerlendirmesiyle, Perikles'ten sonra "devlet düzeni çok kötüleşti... Halk, yüksek soyluların ve kibarların kendilerini saymadıkları kişileri yönetici olarak seçmeye başladı."⁶⁰ Artık kitlelerin desteğini alarak iktidara gelenler, Kleisthenes ya da Perikles gibi soylu kişiler değil, burjuva (yani *demiurgoi*) sınıfından politikacıları; örneğin Kleon varlıklı bir

60 *Atinalıların Devleti*, 28.

deri sanayicisiydi; Hiperbolos kandil, Kleophon müzik aleti yapımcısıydı. Yetenekli bir komutan olan soylu Alkibiades ise, bu dönemde demokratik partinin liderliğine yükselme başarısı göstermesine karşın, oportünist ve bireyci tutumu nedeniyle hiçbir zaman (Perikles gibi) bir "önder" olamadı.

Aristoteles'e göre, "Kleophon'dan sonra hiçbir şeyden ürkmeyen, o andaki çıkarlardan ilerisini görmeksizin çokluğu kendilerini beğendirmek için ellerinden geleni yapmakta birinci olan kimseler, halk öncülüğünde aralıksız olarak birbirlerini izlediler."⁶¹ Böylece demagog (*demagogos*) sözcüğü, bir anlam değişikliğine uğrayarak günümüzdeki anlamını, yani halkın duygularını kamçılayarak, gerçekdışı güzel sözler söyleyerek onu kazanmaya çalışan politikacı anlamını kazandı. Demagoglar genellikle varlıklı, iyi eğitim görmüş ve gözü yüksekte olan kişilerdi. Fakat bunlar, demokratik sistemde başarılı olup amaçlarını gerçekleştirebilmek için en kolay yolu seçiyorlardı; bir başka deyişle, yönlendirici olacaklarına halka hoş görünmeye çalışıp çoğunluğun görüşlerini izlemeyi yeğliyorlardı.⁶² Bunun sonucunda *ekklesia*'nın ağırlığı daha da arttı. Fakat aynı zamanda halkın duyguları, tutkuları doğrultusunda alınan kararlarda büyük tutarsızlıklar görülmeye başlandı.⁶³

61 *Age*.

62 De Romilly, s. 65 ve 153-154.

63 Kitle psikolojisinin önemli bir rol oynadığı *ekklesia*'da halkın (daha doğrusu çoğunluğun), bir olay karşısında coşkuya kapılarak aldığı karardan kısa sürede pişmanlık duyması ve olanak varsa bunu değiştirmeye yönelmesi ile ilgili Thukydides'te birçok örnek vardır: Peloponnesos Savaşları'nın ilk yılında Perikles'in suçlu bulunup görevinden alınması, ardından yeniden başkomutan seçilmesi; 427'de Lesbos adasındaki Mytilena polisi halkının kılıçtan geçirilmesine karar verilmesi, sonra bundan vazgeçilmesi; 415'te *ekklesia*'nın Sicilya seferinin başına getirdiği Alkibiades'i birkaç ay sonra mahkûm etmesi (II, 65; III, 35-50; VI, 53 ve 61). *Ekklesia*'nın bu tutumuna bir başka örnek ise, 406'da donanmanın fırtınada büyük kayıplar vermesi üzerine çile-

Demagogların cirit attığı bu dönemde, oligarşik ve demokratik darbelerin birbirini izlemesi gecikmedi. Aristokratların gözünde halkın yönetimi, çoğunluğun zorbalığından başka bir şey değildi; halk ise, aristokratlara kin beslemeyi sürdürüyordu. Çünkü demokrasi zamanla Kleisthenes'in, hatta Perikles'in demokrasinden çok farklı bir anlam kazanmış, daha doğrusu etimolojisine uygun "gerçek" anlamını almıştı. Artık demokrasi toplumun çeşitli sınıflarının birlikte yönetime katıldığı bir rejim değil, "demos sınıfı"nın kendi dışındaki soylular sınıfı üzerinde kurduğu egemenlik olarak görülüyordu. Bu anlamda demokrasi, yalnızca belli sosyal kesimlerin çıkarını gözeten bir sınıf iktidarıydı.⁶⁴

Demokrasinin bu niteliği kendilerini bilgili, erdemli olarak gören soyluların demokrasiden korkmalarına ve onu yadsımalarına neden oluyordu. Bu durum, *demos* ile soylular arasındaki ekonomik ve ideolojik çatışmaya bir de siyasal boyut kazandırarak, bu sınıfların karşılıklı olarak birbirlerine besledikleri düşmanca duyguları daha da körüklüyordu. Öyle ki polis içindeki bu karşılıklı düşmanlık, çoğu kez polisler arası düşmanlıktan daha ağır basıyordu.

Atina ordusunun Sicilya'da yok olmasının ardından, oligarşi yandaşları etkili olmaya başladı. 413'te on kişilik bir danışmanlar (*probulo*'lar) kurulu oluşturularak ekklesia'nın yetki alanı kısıtlandı. İki yıl sonra gerçekleştirilen oligarşik bir darbeyle siyasal haklar yalnızca en varlıklı 5.000 yurttaşta tanıdı ve yönetim yeniden kurulan dört yüzler meclisinin elinde toplandı. Fakat yeniden demokratların koruyuculuğunu üstlenen Alkibiades'in zorlama-

den çıkan Atina halkının altı amirali yargılayıp idam ettirmesi ve hemen ardından bu kararından pişman olmasıdır (Mansel, s. 337).

64 Macpherson'a göre (s. 9'da), "demokrasi, orijinal olarak sıradan insanlar tarafından, *plebler* tarafından yönetim anlamındaydı. Bu da çoklukla bir sınıf sorunuydu: En düşük ve en kalabalık sınıf egemenliği anlamındaydı."

siyla yönetim, ilk önce ılımlı bir oligarşiye dönüştü, sonra bir kez daha radikal demokratların eline geçti. Bu darbeler döneminde iktidara gelen gruplar, karşıtlarına yönelik bir yıldırma ve terör politikası izlemeyi yeğlediler. Siyasal sürgünlerin ve cinayetlerin sistematik bir biçimde uygulanması, partiler arası bir uzlaşma ortamının sağlanabilmesi olasılığını tümüyle ortadan kaldırdı.

404'te Peloponnesos Savaşları son buldu. Atina'yı Sparta ordusuna teslim eden aristokratlar, bu dış gücün yardımıyla oligarşiyi geri getirdiler. Aralarında Platon'un dayısı Kritias'ın da bulunduğu otuz oligark, iktidara hâkim olup tarihte "otuzlar tiranlığı" olarak bilinen bir rejim oluşturdular. Otuzlar, poliste büyük bir terör estirip yalnızca demokrat muhaliflerini değil, ılımlı aristokratlar ile mal varlıklarına göz koydukları zenginleri de ortadan kaldırdılar. Fakat bu yönetim de diğerleri gibi fazla uzun ömürlü olamadı; bir ordu oluşturan sürgündeki demokratlar, 403'te otuzlar tiranlığını devirip demokrasiyi yeniden kurdular. Bundan sonra Atina, Yunan dünyasında kültürel egemenliğini sürdürmekle birlikte, önemli bir askeri ve siyasal güç olmaktan çıktı.⁶⁵

Atina'da olduğu gibi diğer polislerde de görülen bu iktidar mücadeleleri, bütün Yunan dünyasını kapsayan bir tür iç savaşın siyasal düzeydeki görünümüydü. Bir poliste sınıf savaşını yitiren ya da yitirecek gibi olan sınıf, çareyi öteki polislerde iktidarda bulunan aynı ya da yandaş sınıflardan yardım istemekte buluyordu. Bağlaşıklıkla ile düşmanlıklar, polisler arasında olmaktan çok, ayrı polisler-

65 Peloponnesos Savaşları, paradoksal bir biçimde bu savaşlardan yeniyile çıkan Sparta'nın da çöküşünü hızlandırdı: Büyük insan gücü kaybına uğrayan Sparta, bu savaşlarla zorunlu olarak dışa açılıp (gücünü aldığı) kapalı bir toplum olma özelliğini yitirdi. Bunun sonucunda Lykurgos'un düzeni, dıştan gelen etkilere karşı kendini koruyamayıp bir yozlaşma süreci içine girdi. 371'de Thebai'ye yenilen Sparta, üstünlüğünü yitirip Yunan'ın sıradan bir polisi durumuna geldi.

deki demokrasi ile oligarşi yandaşları arasında kuruluyordu. Bir bakıma tüm Yunan dünyası, birbirine dış bileyen iki düşman partiye bölünmüş durumdaydı. Dahası, IV. yüzyılda değişen koşullar (örneğin toprakların ve servetlerin giderek daha az sayıda kişinin elinde toplanması ve köle emeğinin artması sonucunda iç pazarın durgunlaşması ve işsizlik oranının artması,⁶⁶ çeşitli nedenlerden ötürü dış pazar olanaklarının daralmasıyla birlikte dışalım yapılan yiyecek maddelerinde kıtlığın başgöstermesi), sınıf çatışmalarının gittikçe daha yaygınlık kazanarak sürmesine neden oldu. Sonuçta, polis içi ve polis dışı savaşlardan zayıflayan Yunan dünyası, 339'da Khaironeia Savaşı ile Makedonya'nın egemenliği altına girdi.

III. Aleksandros'un (Büyük İskender) ölümünden sonra Yunan polisleri, Makedonya Krallığı'na karşı zaman zaman ve belli süreler için özgür kalabildiler. Atina, 229'da Makedonya boyunduruğundan kurtulup özgürlüğüne yeniden kavuştu. Bu durum 146 yılına dek sürdü. Bu tarihte Yunan yarımadasını işgal eden Roma, bu toprakları kendine bağladı, ancak Atina ile Sparta'ya bir ayrıcalık olarak özgür kent (*civitates liberare*) statüsü verdi. Diğer polisler, bağımlı kentler (*civitates stipendiariae*) durumuna geldi. Hepsi içişlerinde özgürdü; fakat Atina ile Sparta'nın askerlik yapmak, vergi vermek gibi yükümlülükleri yoktu. 86'da Yunan ayaklanmasını bastıran Romalılar, polisin hukuksal ve siyasal varlığına son verip bunu tarih sayfasından sildiler.

⁶⁶ Childe'a göre, "dördüncü yüzyılda aşırı çoğalan ve mülklerinden edilmiş kır nüfusu için, kendilerini Pers kralına ya da diğer 'barbarlara' kiralık asker olarak satmak ya da korsanlığa ve haydutluğa başlamaktan başka çıkış kapısı yoktu" (s. 154). Örneğin, Ksenophon'un *Anabasis* adlı yapıtı, Pers tahtını ele geçirmeye kalkışan bir prensin ordusuna paralı asker olarak katılmış olan 10.000 Yunanlı'nın öyküsüdür.

İKİNCİ BÖLÜM

Doğa Felsefesinden Demokrasi Düşüncesine

I- DOĞA FELSEFESİ

Nietzsche'nin "Başka ulusların ermişleri (azizleri) vardır, Yunanlıların ise bilgeleri vardır"¹ diyerek belirtmiş olduğu üzere felsefe, felsefi düşünce Yunan dünyasında ortaya çıktı. VI. yüzyılda, ekonomik ve toplumsal gelişmelerle birlikte düşünce alanında bir "devrim" başladı: Aristokratik dünya görüşünü içeren mitolojik düşünüş, beliren yeni toplumsal olguları ve insan ilişkilerindeki değişimleri açıklamada yetersiz kaldı. Yükselen orta sınıf, olaylara kendi açısından yaklaşıyor, tanrılara başvurma gereksinimi duymayan laik ve soyut bir söylem kurma uğraşı içine girdi.

Birer düşsel yaratı olan mitoslar, yalnızca insanların doğa olayları ve yaşamın gizleri karşısında korkularını ye-

¹ Nietzsche, s. 27.

nip bunları imgeler yoluyla açıklamalarına yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve edimleri yanı sıra meşrulaştırma işlevini görürler. Durkheim'ın deyişiy-le, "Tanrılar, toplumun simgesel anlatımından başka bir şey değildir."² Eski Yunanda, Kahramanlık Çağı ardından oluşan yeni yaşam biçimi, tanrıların ölümlü modelleri olan savaşçı soylulara ve bunların düzenlerine son verdiği gibi, tanrılara olan gereksinimi de ortadan kaldırdı. Böylece "Homerik tanrılar yeryüzündeki Olympos'u terk edip göklerde kaybolunca, tanrıların terk ettiği doğanın kapıları bilime açıldı."³ Akli körelten dinsel inançları ve mitolojik açıklamaları bir kenara koyup rasyonel düşünce üretmeye koyulan ilk filozoflar, polise özgü somut koşullar içinde ortaya çıktılar. Bir bakıma felsefe, polisin bir ürünü olarak belirdi ve gelişti.⁴

Yunan dünyasının en erken gelişme gösteren bölgesinin, yani başta Miletos olmak üzere İyonya polislerinin çocukları olan ilk filozoflar, toplumsal ve siyasal sorunlarla doğrudan uğraşmayıp *kosmos*'a (evren/kozmos) ilişkin sorunlara yanıt arama yolunda sistemli çabalara giriştiler. Bunlar, doğal olayları açıklamada kurgusal (spekülatif) akıl yürütme yollarını kullandılar ve tanrıları tümüyle hesap dışı bırakmak gibi yürekli bir adım atıp *kozmos*'un yönetici gücü olarak tanrıların yerine doğa yasasını koydular. Bununla birlikte, İyonya'da doğan bu felsefi düşünüş mitoslardan tümüyle arınmış değildi. Çünkü mitolojik düşünceden felsefi düşünüşe geçiş bir kopuş biçiminde değil, bir süreç içinde gerçekleşmişti. Bu nedenden ötürü,

2 Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, PUF, Paris, 1960, liv. III, bölüm 4'ten aktaran: Ansart, s. 23.

3 Childe, s. 144.

4 Copleston'a göre (1986, s. 10), "erken Yunan felsefesi, doğal olarak bireyle- rin çalışması olmasına karşın, aynı zamanda Kent'in de ürünü idi." François Châtelet'nin deyişiyile ise "felsefe, bir bakıma, Site'nin ve demokrasinin kızıdır" (1978, s. 176).

Châtelet'nin de açıkça vurgulamış olduğu üzere, "mitosun naipliğinden felsefi mantığın hükümdarlığına geçiş, bir yanda mitosun bir mantığı olduğunu, öte yanda felsefi gerçekliğin içinde hâlâ 'efsane' gücü bulunduğunu göstermektedir."⁵ Buna en iyi kanıt, Eski Yunan felsefesinin en büyük düşünürü olarak kabul edilen Platon'un da mitoslar kullanmış olmasıdır. Fakat daha ileride görüleceği gibi, Platonik mitoslar, filozofun belli felsefi düşüncelerinin (sıradan insanların da anlayabilmeleri için) simgesel anlatımlarından başka bir şey değildir; ya da bir başka deyişle mitoslar, Platon'un, felsefesini daha iyi aktarabilmek için kullandığı simgesel araçlardır.⁶

Erken Yunan felsefesinin oluşumunda Doğu bilgeliğinin belli bir etkisi vardır; ancak bu etkiyi abartmamak gerekir. Léon Robin, Yunanlıların Doğululardan, çözmeye yöneldikleri temel sorunları ve tecrübelerinin birikiminden kaynaklanan araçları almış olduklarını, fakat onlardan önemli bir noktada ayrıldıklarını vurgular: Yunanlılar, Doğu'ya özgü pratik hesaplamaları, kazanca yönelik faydacı eğilimleri ya da ayrıntulara önem veren görüşü aşarak, ilkel arayıp ortaya koyan salt kurgusal bir düşünceye yükselmişlerdir.⁷ Kısacası, temelde pratik bir amaç gütmeyen bilim yönelmişler ve felsefi düşünceyi gerçekleştirmişlerdir.⁸ Bu görüşü benimseyen Copleston'a göre ise, "Mısırlıların

5 Châtelet, 1972, s. 22.

6 "Platon, onları [mitosları] tümüyle özgür bir ruh içinde yaratmıştır. O, sözlencelerin [mitosların] etkisi altında kalmamış; onları kendi amaçları için, diyalektik ve etik düşünce amaçlarına göre yönlendirmiştir. Gerçek söylence, bu felsefi özgürlüğe sahip değildir. Çünkü onun içinde yaşamakta olduğu imgeler, imge olarak bilinmezler. Onlar simge olarak kabul edilmeyip birer gerçeklik sayılırlar" (Cassirer, s. 57-58).

7 Robin, 1937, s. 40.

8 Platon, Yunanlılar ile Doğulular arasındaki bu farkı şöyle dile getirmişti: "Bilim tutkusu da bizim ülke insanlarının tutkusu sayılabilir. Fenikeliler ile Mısırlılarda ise hemen göze çarpan bir para tutkusu vardır" (*Devlet* 435 e). Platon, bu görüşünü *Nomoi* (747 b-c) diyalogunda yinelemiştir.

kılıgısal [pratik] bahçıvan-matematiğinin ve Babil yıldız falcılarının gökbilimsel gözlemlerinin Yunanlıları etkilediğini ve onlara önsel gereçler sağladığını kabul etsek bile, bu durum hiçbir biçimde Yunan dehasının özgünlüğüne karşı bir önyargı yaratmayacaktır."⁹

Üstelik, her ne kadar ilk bilimsel adımlar Mısırlılar tarafından atılmışsa da, bunu sağlayanlar boş zamanı bulunan rahipler olduğu için, bu ilk adımlar aynı zamanda son adımlar da olmuştur. Çünkü ortaya konan bilimsel doktrinler, rahiplerin elinde dogmalara ve değişmez dinsel inançlara dönüşmüşlerdi. Oysa, bu bilimsel birikimden yararlanan Yunanlılarda bir rahipler sınıfı yoktu; bu durumda bilimsel düşünce, kalıplar içine sokulmadan karşılıklı çürütmeler, karşıt savlar, eleştiriler şeklinde gelişip ilerleme olanağına kavuştu.

İlk filozoflar, hemen hemen yalnızca doğa olayları üzerinde kurgusal akıl yürütüp doktrinler geliştirdiler. Ancak bunların ilgilerini yöneltmiş oldukları doğa, insan ve toplumdan kopuk soyut bir doğa değildi. Güdülen amaç, *kozmos*'un ilkesini, düzenini ortaya koymak ve böylece insanın içinde bulunduğu yeryüzündeki düzeni (oluşumu, değişimi ve ölümü) açıklamaktı. İyonyalı filozoflar, *kozmos*'un tanrısal varlıkların gelişigüzel istekleriyle değil, kişisel olmayan ve değişmez bir yasa tarafından yönetildiği düşüncesine, büyük bir olasılıkla polis düzenini doğaya uygulayarak ulaştılar. Çünkü polisin bir kişisel iradeyle ya da istekle değil, yasayla düzenlendiği bir gerçektir. Polis yasaları gibi görünmez soyutlamalar insan davranışını yönetebiliyor ve davranışları belli kalıplar içinde sınırlayabiliyorsa, benzeri yasalar da doğa dünyasını yönetiyor olmazlar mıydı?¹⁰ Bu soruya olumlu bir yanıt getiren filozoflar, doğal olayların ardındaki temel ilkeyi ya da ilkele-

⁹ Copleston, 1986, s. 12.

¹⁰ McNeill, s. 93.

ri, deneye ve gözleme başvurmadan akıl yoluyla bulup ortaya koydular.

Böylece *theogonia*'dan (tanrıların doğuşunun anlatımından) *kosmogonia*'ya (evrenin doğuşunun açıklanmasına) geçilmesiyle birlikte, daha sonraki felsefe sistemlerinin oluşmasını olumlu ya da olumsuz etkileyen temel düşünceler üretildi. Çok çeşitli tanrılar yerine, tek bir üstün (aşkın) irade düşüncesi geliştirildi; bu birlik anlayışı, politeizm'den (çok tanrıclıktan) monoteizm'e (tek tanrıclığa) giden kapıyı aralamış oluyordu. Madde sorununa ağırlık verilerek doğadaki bütün farklı maddelerin türdeş, tek bir maddeye indirgenilmesine çalışıldı. Buna bağımlı olarak, dünyanın kaostan çıkmayıp tek bir ana maddeden kaynaklandığına ve ona geri döndüğüne ilişkin düşünce ön plana çıktı. Organik yaşamın döngüsellikinden hareket edilerek, maddenin çeşitli değişimlerden etkilenmediği, kesinlikle yok olmaz bir niteliğe sahip bulunduğu ve ancak görünüşte ortadan kalktığı ileri sürüldü. Buna göre, nasıl kaynatılan su yok olmayıp buharlaşıyorsa ya da yakılan katı bir madde ardında duman ve kül bırakıyorsa, varlıktan (maddeden) var olmayana geçişin olamayacağı ilke olarak ortaya kondu. Bu ilk bilimsel adımları diğerleri izledi ve Batı düşüncesinin temelleri oluşmaya başladı.

A- İyonya Felsefesi

İyonya doğa felsefesi mitolojik düşünceden tümüyle arınmamış olmasına karşın, maddeden hareket etmiş ve evrenin düzenini açıklayan ilkeleri doğal güçlerde bulmuştur. Bu nedenle, İyonya okulu düşünürleri, maddeci (materyalist) felsefenin kurucuları olarak kabul edilirler. Ancak bu filozofların ilke olarak saptadıkları maddeyi, doğanın du-yularla elde edilen bilgisinden değil, bir soyutlama biçiminde ortaya koydukları göz önünde bulundurulduğunda,

bunların "soyut maddeciler" şeklinde adlandırılmaları da olasıdır.¹¹

İyonya düşünürlerinden ilk üçünün Miletos polisinden olmaları bir raslantı değildir. Çünkü eski bir Girit kolonisi olan Miletos, bu dönemde Yunan dünyasının her bakımından en gelişmiş polisiydi. Doğu ile yakın ilişkiler içinde bulunan Miletos'ta, sosyoekonomik gelişmelere koşut olarak beliren güçlü bir orta sınıf, siyasal iktidarı elde etmek amacıyla soylulara karşı amansız bir mücadeleye girmişti.¹² Geleneksel yapıların, değer yargılarının, dünya görüşünün parçalanıp yok olmaya yüz tuttuğu bu polis, mitolojiyi dışlayan felsefi düşüncenin ortaya çıkması için epey elverişli bir ortam oluşturuyordu.

a- İlk filozof olarak kabul edilen THALES (? 625-545), Nietzsche'nin deyişiyle, "doğaya derinliğine bakmayı ilk denemiş olan yaratıcı bir üstattır."¹³ Thales, büyük bir olasılıkla hiçbir şey yazmamış, fakat yine de kısa bir sürede bilgeliğin ve felsefenin simgesi durumuna gelmiştir. Hakkında yazılan çeşitli öykülere bakıldığında, onun hem soyut hem de gözleme dayanan bir düşünüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Ayrıca Thales'in, ülkesinin toplumsal ve siyasal sorunlarıyla da ilgilendiği, örneğin Pers tehlikesine karşı İyonya polislerinin bir konfederasyon şeklinde birleşmelerini salık verdiği bilinmektedir.

"Hiçten hiçbir şey oluşmaz" ilkesini benimseyen Thales için *kozmos*'un, dolayısıyla her şeyin ilkesi (*arkhe*) sudur (*hydor*). Her şey, yaşamın ilkesi olan sudan türeyip suya geri döner. Thales, *kozmos*'un ilkesini ve dünyanın içinde yüzdüğü maddeyi su olarak kabul ederken, büyük

11 Copleston, 1986, s. 19.

12 Russell, s. 94-95.

13 Nietzsche, s. 36.

14 Hakkındaki yazılar için bkz: Ağaogulları, s. 35.

bir olasılıkla mitolojik bir öge olan *Okeanos*'tan esinlenmiştir.¹⁵ Ancak doğaya ilişkin bu açıklamaları, onun mitolojik ya da teolojik (dinsel) bir görüşü benimsediği anlamına gelmez. Tam tersine Thales, her şeyi tek bir maddeye, yani suya indirgeyerek, mitolojik kutsal düzen kavramının içerdiği çokluğu ve çeşitli farklılıkları (örneğin dolaylı bir biçimde toplumsal düzendeki "soylular ve diğerleri" farklılığını) yadsıma ve böylece dünyanın özerkliği ile türdeşliğini vurgulama yoluna gitmiştir. Ayrıca Thales, suyu sözcük anlamında ele almamış, onu "her şey birdir" düşüncesini dile getirmek için bir metafor (mecaz) olarak kullanmıştır; bir başka deyişle, "var olanın birliğini görmüş ve onu söylemek için su'dan söz etmiştir."¹⁶

b- Miletos okulunun ikinci düşünürü olan ANAKSI-MANDROS (? 610-545), bir yeryüzü haritası çizen ilk kişi olarak kabul edilir; ayrıca yazdığı *Peri Physeos* (Doğa Üstüne) adlı kitabı da felsefe tarihinin ilk yazılı yapıtı sayılır.

Duyularla doğadan algılanan bir maddenin (örneğin suyun), sınırsız bir niteliğe sahip bulunamayacağından ve oluşu da yeterince açıklayamayacağından evrenin ilkesi olamayacağını belirten Anaksimandros, *arkhe*'ye "sınırsız, belirsiz" anlamına gelen *apeiron* adını verir. Bu ilke sonsuz, sınırsız, yaratılmamış, dolayısıyla yok olmayacak, yani ölümsüz, kendiliğinden var olan ve sürekli eylem içinde bulunan soyut bir maddedir. Kendi deyişiyle, "O, ne sudur ne de öğeler denilen şeylerden biridir, ama onlardan ayrı ve sonsuz bir doğadır ki, bundan göklerin ve onların içerisindeki dünyaların tümü doğar."¹⁷

15 Okyanus sözcüğünün kökenini oluşturan *Okeanos*, Yunan mitolojisinde yeryüzü kabuğunu çepeçevre saran tanrısal akıntıdır ya da Hesiodos'un deyişiyle "derin anafırlu" *Okeanos*, ilk tanrılardan *Gaia* (Toprak) ile *Uranos*'un (Gökyüzü) çocukları olan 12 Titan'ın ilkidir.

16 Nietzsche, s. 38.

17 Aktaran: Copleston, 1986, s. 25; Voilquin, s. 33.

Maddenin sürekli bir devinim içinde olduğunu ileri süren Anaksimandros, oluşumu, *apeiron*'dan kaynaklanan (sıcak-soğuk, katı-yumuşak, karanlık-aydınlık gibi) karşıtların birbirleri üzerine yaptıkları etki ile açıklar. Dünyanın düzeni ise, bir kez oluştu mu, karşıtların döngüsel süreçler içinde denkleştirilmeleriyle, karşılıklı dönüşüm yoluyla sağlanır. Böylece Anaksimandros, doğadaki çeşitli ve karmaşık olayları tek, yalın bir nedene bağlamış olur: Her şeyin başı ve sonu *apeiron*'dur; her varlık ve varlıklar arasındaki ilişkiler (olaylar), *apeiron*'dan kaynaklanan karşıtların yine *apeiron*'la ilişkili bir zorunluluğa ya da bir yasaya göre düzenli ve dengeli bir biçimde birbirlerine dönüşmeleridir. Bu bakımdan evren değişik görünüşte varlıklar, nesnelere içermesine karşın kendi bütünlüğü içinde uyumlu, düzenli, dengeli bir yapı niteliği taşır. İşte bu nedenle Anaksimandros, bu düzenli bütünü adlandırmak için "düzgün süstakısı" demek olan kozmos sözcüğünü kullanmış ve *kozmos*'a bu yeni anlamını kazandıran ilk kişi olmuştur.¹⁸

c- ANAKSİMENES (? 588-525) ile Miletos okulu son bulur; bunun en önemli nedeni, 494 yılında Miletos polisinin Persler tarafından ele geçirilip yıkılmasıdır. Kendinden önceki her iki düşünürün de etkilerini taşıyan Anaksimenes, evrenin ilkesinin, Anaksimandros gibi sonsuz, biçimsiz ve sınırsız olduğunu vurgulamış ve bu ilkeyi, Thales gibi deney ve gözlem dünyasında bulmuştur. Önsüz-sonsuz olan bu ilke, havadır (*aer*).

¹⁸ Anaksimandros, değişim-dönüşüm kuramını bir başka biçimde canlı varlıkların oluşumunu açıklamak için de kullanmıştır. Ona göre, yaşam suyun içinde belirmiştir; insan, tıpkı diğer hayvanlar gibi, ilk önce balıktan türemiş, sonra karada çevreye uyum göstererek çeşitli dönüşümler geçirmiş ve bugünkü biçimini almıştır. Görüldüğü üzere Anaksimandros'un bu düşünceleri, yüzyıllarca sonra Darwin'in ortaya attığı evrim kuramının ilk tohumlarını oluşturmaktadır.

Havayı yaşamın ilkesi olarak gören Anaksimenes, bu düzeyde insan ile doğa arasında bir koşutluk kurar: "Tıpkı ruhumuzun, hava olduğu için, bizi bir arada tutması [yani bireyin bütünlüğünü sağlaması] gibi, soluk ve hava da bütün dünyayı kuşatır."¹⁹ İnsanlara can veren *aer*, aynı zamanda dünyayı canlandıran "tanrısallık"tır, *kozmos*'un yaşamını sağlayan "ruh"tur. Felsefe tarihinde "ruh" kavramını kullanan ilk bilge olarak kabul edilen Anaksimenes, maddeci-doğacı yaklaşımıyla ruha (*psykhe*, *pneuma*) soyut bir anlam yüklemeyip, onu somut bir madde olan hava ile özdeşleştirme yoluna gitmiştir.²⁰

Anaksimenes'e göre, oluşumu ve doğa olaylarını belirleyen, havanın (özünde aynı kalmakla birlikte) kendi başına devinip yoğunlaşarak ya da gevşeyerek çeşitli biçimlere girmesidir. Yoğunlaşma sonucu katı nesnelere, gevşeme sonucu yumuşak ve boşlukta yayılan, dağılan nesnelere oluşur. Örneğin, hava gevşeyince ateş durumuna gelir; yoğunlaşmasıyla ise sırayla yeli ve bulutu, ardından suyu, toprağı ve taşı oluşturur. Bu oluş ve değişim süreklidir.

ç- HERAKLEITOS (?540-480), Ephesos (Efes) polisinin bir yurttaşı olmasına karşın, genellikle İyonya okulunun bir temsilcisi olarak kabul edilmez. Bunun temel nedeni, Herakleitos'un belli ölçüde maddeci-doğacı yaklaşımı benimsemekle birlikte, Güney İtalya-Elea felsefesinden olumlu ve olumsuz etkilenecek Miletoslu öncüllerinin çok ötesinde kapsamlı bir felsefe oluşturmuş ve yalnızca Platon'un değil, modern çağların bilim adamlarının ve filozoflarının kendisine atıf yapamadan edemedikleri bir kuram ortaya atmış olmasıdır. Nietzsche'ye göre "Herakleitos'un evrene

¹⁹ Aktaran: Copleston, 1986, s. 27; Russell, s. 99; Robin, 1967, s. 54; Kranz, s. 36.

²⁰ *Psykhe* sözcüğü, hem ruh hem soluk anlamına gelir.

gereksinmesi olmadığı halde, evrenin her zaman doğruya, dolayısıyla ona gereksinmesi olacaktır."²¹

Bir aristokrat olan Herakleitos, elitist yaklaşımı doğrultusunda, yalnız yüksek düzeydeki aydın ve bilgelere seslenerek yazılarını anlaşılması güç bir biçimde kaleme almıştır. Bu nedenle çağında yeterince anlaşılammış ve kendisine "karanlık" ya da "bulanık" anlamına gelen *o skoteinos* lakabı takılmıştır. Buna karşılık Herakleitos, "düşüncelerini öğrendiğim kişiler içinde bilgelğin bütün şeylerden ayrı olduğu anlayışına varan bir kişiye rastladım"²² diyerek, kimsenin bilgisinden esinlenmediğini ve gerçek bilgenin yalnızca kendi olduğunu ileri sürmüştür.

Ephesos'un bu "karanlık ve gururlu bilgisi", ateşi (*pyr*) *kozmos*'un ilkesi olarak kabul etmiştir. Herakleitos'a göre ateş, içinde tüm karşıtların eridiği birliktir. Evrenin kökeni ve özü ateş olduğundan, evren tükenmeyen canlı bir ateştir, bir yanma sürecidir: "Her şeyi kapsayan bu biricik düzen [*kosmos*], ne tanrılar ne de insanlar tarafından yaratılmıştır; o hep -ölçülere göre yanan ve ölçülere göre sönen-sonsuz canlı bir ateştir ve bu ateş olarak kalacaktır." Herakleitos, bu yanma benzetmesiyle *kozmos*'ta hiçbir şeyin durucu, kalıcı olmadığını, her şeyin bir varoluş, değişim ve dönüşüm süreci içinde bulunduğunu belirtmektedir.

Oluşumu ateşten kaynaklandıran Herakleitos, her şeyin bir akış içinde olduğu görüşünü felsefesinin odak noktasına yerleştirmiştir. Onun bu evrensel akış öğretisi, daha sonraki düşünürlerce, belki de onun hiç kullanmadığı *panta rei* (her şey akar) sözü ile dile getirilmiştir. Miletoslu filozofların evrende ve doğada değişmez bir düzen bulundu-

²¹ Nietzsche, s. 56.

²² Herakleitos'un günümüze kalmış yazılarının toplandığı *Pery Physeos* adlı yapıtımdan yapılan alıntılar için bkz. Bréhier, s. 54-60; Copleston, 1986, s. 41-52; Gomperz, s. 91-110; Kranz, s. 57-71; Robin, 1967, s. 86-94; Russell, s. 115-123; Thomson, 1988, s. 325-336; Voilquin, s. 51-67.

gunu ileri sürmelerine karşılık, Herakleitos *kozmos*'ta değişmeyen tek şeyin "değişme yasası" olduğunu söyler. Kendi deyişiyle, "aynı ırmağa iki kez giremeyiz; çünkü durmadan yeni sular akar gelir üzerimize... Aynı ırmağa hem gireriz hem giremeyiz; hem biziz hem değiliz." Aynı ırmağa iki kez girilemez; çünkü ikinci girişte, sular akıp başka sular geldiğinden ırmak değişmiştir, o artık başka bir ırmaktır. Üstelik insanda da bu süre içinde değişiklik olmuştur, ikinci kez ırmağa giren bir "başka" insandır.

Kozmos'taki bu sürekli değişim, karşıtların birbirleriyle olan çatışmalarının ürünüdür. Her nesne, her olay ya da her düşünce karşıtları içerir. Fakat bu karşıtlar, kendi aralarında bir birlik oluştururlar ve bunu da sağlayan karşıtların savaşıdır. Bu nedenle evrende "savaş (*polemos*) her şeyin atası ve kralıdır." Daha açıkça söylemek gerekirse, her şey savaşın karşıtları uzlaştırmasından meydana gelmiş olan uyumlardır, birimlerdir.²³ Bu açıdan değerlendirildiğinde, "iyi ile kötü", "soğuk ile sıcak" ya da "ölüm ile yaşam" aynı şeylerdir. Karşıt güçlerin savaşının yarattığı diyalektik süreç içinde beliren varlıklara bakıldığında bir çokluk kanısına kapılılır. Oysa evrende çokluk, bir "görünüş"tür; bunun da kaynağı sürekli değişim ve dönüşümdür. Çünkü "bütün nesnelere bir'den [ateşten] türer" ve "bilgetik, tüm şeylerin bir olduğunu doğrulamaktır." Böylece çeşitlilik içinde birlik ve birlik içinde ayırım, karşıtlık anlayışını düşünülebilir kılan Herakleitos, var olanın yok olamayacağını da ortaya koymuş olur. Bu durumda ölüm, özünde ateş olan nesnelere birbirine dönüşmesi, birbirini oluşturmasıdır. Kısacası ölüm, bir dağılma, bir yok olma değil, yeni bir nesneyi doğurmadır.

²³ "Birleştirilecek karşıtlar olmasaydı birlik olmazdı... İnsanlar değişmede olanın kendisi ile nasıl bağdaştığını bilmezler. O, karşıt gerilimlerin uyumlu kılmıştıdır, yayın ve lirinki gibi" diyen Herakleitos, genellikle Hegel'e, ondan da Marx'a gidecek olan diyalektik bakış açısını ilk kullanan düşünür olarak değerlendirilir.

Herakleitos, felsefesini ilk aşamada maddeci temeller üzerine kurmasına karşın, daha sonra idealist olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşımı benimser. Çünkü Ephesoslu filozof, karşıtların birleşmesini ve değişim-dönüşümlerin ardındaki değişmezliği sağlayan içkin bir birlik olduğunu vurgular. Bu, *kozmos*'ta egemen olan yasadır, düzendir, sözdür; bir başka anlatımla, evrenin genel uyumunu (*harmonia*) sağlayan evrensel akıldır. Herakleitos, bunu *logos* olarak adlandırır. Evrendeki her değişim ve dönüşüm, *logos*'a göre, yani bu "tanrısal akıl"ın gösterdiği belli bir düzene, belli bir yasaya göre gerçekleşir.²⁴

Herakleitos, *logos* kavramını kullanarak aristokratik ideolojiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Aristokratların toplumdaki egemen konumlarını soy, kalıtım bağıyla açıklayan mitolojik düşünceye karşılık, Herakleitos bu egemenliği onların akıl üstünlüğüne, bilgeliğine bağlar. Aklı ön plana çıkaran bu düşüncenin temelinde, insanların *logos*'a katılmalarının eşit bir biçimde olmadığına ilişkin varsayım yatmaktadır: "*Logos* [insanların] hepsinde ortaklaşadır. Ortaklaşa olana uyulmalıdır; fakat *logos*'un ortaklaşa olmasına karşın, çokluk kendine özgü düşünceleri varmış gibi yaşıyor... Nasıl ateşe yaklaştırılan kömürler başkalaşarak ateşleşir, uzaklaştırılınca da sönerlerse, ruhumuz da ortaklaşa olanın ardından giderse *logos*'tan pay alır, ayrılırsa *logos*'suz kalır." Demek ki, evrensel akıldan alınan paylar eşit değildir. Toplumda küçük bir azınlık oluşturan eniyiler (yani soylular), *logos*'tan çok pay almıştır; az pay

24 Herakleitos, *kosmos*'ta, dünyada "tanrısal akıl"ın egemen olduğunu söylemekle, bir anlamda panteizme (kamutanrıcılık) yaklaşmakta, yani "tanrı" ile dünyayı özdeşleştirmekte ve aynı zamanda Stoacı felsefeye giden yolu açmaktadır. Miletoslu filozofların ilkeleri (*arkhe*) birer "tanrı" olarak değerlendirildiğinde, bunların sistemlerinin de panteist bir anlayışı yansıttıkları söylenebilir.

alanlar ya da hiç almayanlar ise çokluktur, bunlar halkı oluşturur.²⁵

Her Yunanlı gibi, Ephesos'un bu sözünü esirgemez aristokrati için de yasaların büyük bir önemi vardır. Çünkü ona göre, poliste ve toplumda düzeni sağlayan yasalar, *logos*'la ilişki içindedir ya da daha doğrusu *logos*'tan kaynaklanmalıdır. Bu bakımdan toplumsal yasalar, kendi deyişle "yurttaşların surları için dövüşür gibi dövüşmeleri gereken yasalar" kitlelerin buluşu değil, tanrısal bir nitelik taşıyan evrensel yasanın uygulanişdır. Ancak bunu, "bilmediğinin ardından havlayan köpek" gibi olan halk anlayamaz. *Logos*'u kavrayıp onun düzenini pozitif yasalar yoluyla yeryüzünde gerçekleştirebilecek olanlar ise çok küçük bir azınlıktır. Böylece Herakleitos kıt akıllı, boş inançlar taşıyan halkı, "Bir"i bilen, evrensel akla katılan bilgelerin, en-iyilerin (aristokratların) yönetmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.

Ayrıca Herakleitos savaş, kahramanlık, yüreklilik gibi aristokratik değerleri yüceltmek için büyük özen göstermiş²⁶ ve bu amaçla ruh kavramına başvurmuştur. Ona göre, ruh bir ateştir. Güç ve erkle dolu olan cesur ruhlar,

25 Herakleitos, toplumda çoğunluğu oluşturan halka karşı duyduğu nefreti açıkça dile getirmekten çekinmemiştir: "En-iyiler bir şeyi bütün şeylere yeğ tutarlar: Ölümlü şeylerin verdiği sonsuz üzü; çokluk ise sığır gibi işkembesini doldurur... Yetkin bir kişi, benim için binlerce kişiye bedeldir... Aptal insan, her söz (*logos*) karşısında hep şaşkın şaşkın bakınır... Onların akli ya da düşüncesi nedir ki; 'çokların kötü, azların iyi' olduğunu bilmeyerek halk ozanlarına kaniyorlar ve yığını öğretmen ediniyorlar."

26 Herakleitos, savaşı, (karşıtların çatışması anlamı dışında) insanlar arasında dinamizmi, canlılığı getiren, dolayısıyla onları yücelten bir öge olarak ele almış olabilir. Bu açıdan onun, yüzyıllar öncesinden Machiavelli'nin ve özellikle Proudhon'un öncüsü olduğu söylenebilir. Herakleitos'un savaş konusunda söylediklerinden bazıları şunlardır: "Her şeyin babası ve efendisi olan savaş (*polemos*), bazılarının tanrı, diğerlerinin insan, birilerinin köle, ötekilerin özgür olduklarını bildirir... Savaşta düşenler, tanrılar ve insanlar tarafından onurlandırılırlar ve en büyük ölümler en büyük yazgiya sahip olurlar."

yanmayı sürdürdükleri için, bedenleri "ölünce" *logos*'la (bir anlamda tanrı ile) birleşirler. Yumuşak ruhlar ise yok olurlar, daha doğrusu suya dönüşürler. Herakleitos, bu söylediklerine yürekte inanmış olmalı ki, bedenindeki suyu boşaltmak için her tarafını gübreyle kaplatmış, bunun sonucunda bitkin düşüp ölmüştür.²⁷

Sonuç olarak, Herakleitos'un felsefesinin mutlak olarak hiçbir şeyi kabul etmediği söylenebilir. Ne mutlak bir iyi ne de mutlak bir kötü vardır. Bu nedenle, bu felsefenin mantığı içinde hiçbir şey kesinlikle yadsınamayacağı gibi, hiçbir şey de kısıtlamalar getirilmeden benimsenemez. Düşüncelerinin göreceliği, bu aristokrat filozofu tarihi daha gerçekçi bir biçimde algılamaya yöneltmekte, fakat aynı zamanda onun herhangi bir kurumu kesin, mutlak olarak görmesini engellemektedir. Daha açıkçası, her şeyin değiştiğini, değişmek zorunda olduğunu vurgulayan Herakleitos, sınıfsal ideolojisiyle bir çelişkiye düşmekte ve hiçbir toplumsal-siyasal kurumun (dolayısıyla aristokratik yapıların) kalıcı olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Herakleitos'un felsefesinin bir başka sonucu da, kuşkuculuğa (şüphencilğe) yol açabilecek bir anlayışı kendi içinde barındırmasıdır. Daha doğrusu bu olgu, tüm İyonya felsefesi kuramlarının ortak özelliğidir. Bu kuramların ister istemez kuşkuculuğun tohumlarını taşımaları, onların dünyadaki her şeyi temel bir maddeye indirgemelerinden kaynaklanır. Çünkü her şey sudan (ya da havadan ya da *apeiron*'dan ya da ateşten) türeyip yeniden buna geri dönüyorsa, gerçek olan yalnızca bu temel maddedir; diğerleri birer görüntü, aldatıcı birer yanılsamadır. Odunun ya da taşın gerçekte odun ya da taş olmadıkları, bunların özünde su oldukları kabul edildiğinde, duyumlardan kaynaklanan

27 Diogène Laërce, II, s. 164.

bilgilerin gerçekliği üzerinde bir kuşkuya düşülmesi kaçınılmaz olur ve kuşku yalnızca bu düzeyde kalmayabilir.²⁸

B- Güney İtalya Felsefesi

VI. Yüzyılda, Yunan göçmenlerin Güney İtalya'da kurduğu polislerde, İyonya filozoflarının doğacı-maddeci görüşlerini yadsıyan ve idealist nitelikler taşıyan felsefeler geliştirilmiştir. Bu felsefeler, Pythagorasçılık ve Elea Okulu olmak üzere iki ayrı grupta toplanabilir.

a- Pythagorasçı felsefeye adını veren PYTHAGORAS (?580-500), Samos (Sisam) adasından Güney İtalya'daki Kroton polisine göç etmiş ve burada *Orphik* dininden esinlendiği düşüncelerini yaymaya koyulmuştur. Bu nedenle felsefe okulu, gizemli bir niteliğe bürünerek bakla yememek, beyaz horoza dokunmamak, karanlıkta konuşmamak gibi olumsuz kurallar içeren kapalı bir din tarikatı biçimine bürünmüştür.²⁹ Hemen hemen her din gibi, Pythagorasçılık da ölümden sonra mutlu bir yaşam düşüncesini işlemiş ve bu dünyayı hor gören bir anlayışa sahip olmuştur.³⁰

Matematikçi olan Pythagoras, *kozmos*'un ilkesinin (*arkhe*) sayılar olduğunu ileri sürmüştür. Somut varlıklar olarak tasarlanan sayılar, dünyadaki her nesnenin, her dü-

28 Sofistler, kuşkuculuğun bir üst aşamasını oluşturacaklardır. Bu konuda Marcit Gökberk (s. 26'da), "Herakleitos'un öğretisinden, bir obje için salt doğru bir yargının olamayacağı mantıksal sonucu çıkarılabilir; nitelikim Sofistler bu sonucu çıkarıp şüphencilğe varmışlardır" diye yazar.

29 Günümüzde bu kuralların, gerçekte ilkel tabu kavramlarına ilişkin oldukları ve hiçbir simgesel anlam taşımadıkları kabul edilmektedir (bkz. Bréhier, s. 51; Russell, s. 104).

30 Conford'a göre, "Pythagoras'ın esin verdiği bütün sistemler, bütün değerleri tanrının görünmez birliğine yöneltmişler ve görünür dünyayı yanlış, yanıltıcı ve tanrısal ışığın pus ve karanlıkları içinde kırıлып gölgelendiği bulanık bir araç olarak kınamışlar, dolayısıyla başka bir dünyanın adamı olarak yaşamışlardır" (Aktaran: Russell, s. 105).

şüncenin özünü oluştururlar.³¹ Sayılar tek ile çift ya da sınırlı ile sınırsız diye ikiye ayrılır. Bu temel karşıtlık, varlık türlerinde erkek-dişi, birçok, aydınlık-karanlık, sağ-sol, iyi-kötü gibi ikili karşıtlar şeklinde kendini gösterir. Bu ikicilikçi (düalist) anlayış, bu düzeyde kalmaz; karşıtlar bir uyuma, "çoklukta birlik" olan bir uyuma varırlar ve bu uyum kozmik bir düzenin olduğunu gösterir.

Evrende sayılardan kaynaklanan bir düzenin bulunduğunu belirten Pythagorasçılar, bu düzeni yeryüzünde de egemen kılmayı amaçlarlar. Onlara göre toplumsal düzenin gerçekleşebilmesi için, yetkin bir sayı olan kare sayısının belirttiği adaletin yerleşmesi, yani her kişinin yaradılışına uygun yerde bulunması gerekir. Çünkü her insan üç öğeden oluşmuştur: Akıl, ruh (yüreklilik) ve istek. Akıl, diğer iki öğeye göre daha üstündür. Fakat bazı insanlarda akıl, bazılarında ruh, çoğunluğu oluşturan diğerlerinde ise istek öğesi egemendir. Öyleyse akıl öğesinin ağır bastığı kişiler (daha açıkçası, Pythagorasçı bilgiler) topluma egemen olup, ruh ve istek öğelerinin hâkim olduğu insanları yönetmelidirler.

Organizmacı toplum görüşüne ulaşan Pythagorasçılar, toplumun da üç bölümden (sınıftan) oluştuğunu belirterek, her kişinin doğuştan yönlendirildiği toplumsal bölümde kalıp, bunun gerektirdiği işlerle uğraşmasını salık verirler. Akıllıların iktidarda bulunmaları, yüreklilerin savaş işleriyle uğraşmaları, isteklere tutkun kişilerin ise tüm toplumun gereksinimlerini karşılamaları şeklindeki işbölümüne dayalı üçlü sınıflandırma, kendi deyişleriyle "eşitliği" sağlamanın ve düzeni kurmanın biricik yoludur. Gerçekte, tarikatlarının içinde kadın-erkek eşitliğini benimseyen ve ortak mülkiyete dayalı ortaklaşacı bir yaşayışı uygula-

31 Pythagorasçı bir bilge olan Philolaos'a göre, "Bütün tanınan [bilinen] şeylerde sayı muhakkak vardır; çünkü bu olmadan herhangi bir şeyi düşünceyle kavramak ya da tanımak olanaksızdır" (Kranz, s. 130; Theil, s. 112).

layan Pythagorasçılar, toplumsal düzeyde hiyerarşik, eşitsizlikçi bir modeli savunmuşlardır.

Pythagoras ve yandaşları, bu toplumsal görüşlerine *reenkarnasyon* (ruhların göçü) öğretisiyle dinsel bir boyut kazandırmışlardır.³² Ruhların ölmezliğinden hareket eden bu öğretiye göre, yeryüzünde bir sınav geçiren ruhlar, başarısızlık durumunda daha düşük bir insanın, hatta bir hayvanın ya da bitkinin içinde yeniden doğmakta, başarılı olduklarında ise bir üst sınıf insanının bedenine geçmekte ve giderek genel Ruh'la (bir anlamda Tanrı ile) birleşmektedirler. Pythagorasçı bilgiler, bir ara Kroton'da iktidarı ele geçirerek toplumsal ve siyasal görüşlerini uygulama olanağına kavuşmuşlardır. Fakat daha sonra ayaklanan halk, bunların birçoğunu öldürüp diğerlerini kaçırmıştır. Pythagorasçı bilgiler topluluğunun dağılması, düşüncelerinin bütün Yunan dünyasına yayılmasına yol açacaktır. Özellikle Platon, Sokrates kanalıyla, birçok Pythagorasçı düşüncüyü benimseyecektir.

b- Güney İtalya'da ortaya çıkmış olan Elea Okulu, İyonya felsefesinin, özellikle Herakleitos'un düşüncelerinin tam karşıt kutbunda yer alır. KSENOPHANES (569-477), bu okuldan sayılmamakla birlikte, ortaya koyduğu tek Tanrı kavramıyla Elea felsefesini etkilemiş olan bir düşünürdür. *Anthropomorphe* (insan biçimli) tanrı anlayışına karşı açıkça savaş açmış ve bu nedenle tanrıları insanlar gibi tasarlayıp, onlara insanlara özgü özellikleri yüklemiş olan Homeros ile Hesiodos'a ağır eleştiriler yöneltmiştir.³³ Ona

32 *Reenkarnasyon* öğretisi, Pythagorasçıların bir buluşu değildir. Doğu felsefelerinde de yer alan bu öğreti, Herodotos'a göre, ilk olarak Mısırlılar tarafından ortaya konmuştur (II, 123).

33 Ksenophanes, her insan topluluğunun, tanrıları kendilerine benzer bir biçimde algılamalarının ne denli saçma olduğunu alaycı bir dille ifade etmiştir: "Habeşler tanrıların kendileri gibi kara ve yassı burunlu, Trakyahılar sarışın

göre "salt görme ve işitme" olan Tanrı, öncesiz ve sonsuz olmanın dışında devinimsizdir de. Üstelik kendisi devinmeyen Tanrı, her şeyi düşünceleriyle yönetmekte ve her şeye devinim ile yaşam sağlamaktadır.

Ksenophanes'in "tanrısal mutlak Bir" anlayışından etkilenmiş olan PARMENİDES (?-540?), Elea Okulunun kurucusu ve en önemli düşünürüdür. Platon'u derinden etkileyecek olan bilgi kuramı, biri Doğru ya da Gerçek (*Aletheia*), diğeri Sanı (*Doksa*) olmak üzere iki temel kavram üzerine kuruludur. Duyularla elde edilen bilgi, yani sanı kişiyi yanılgılara, yanlışlara sürükler; çünkü bu, gerçek olmayan, gelip geçici dünyanın bilgisidir. Oysa doğru bilgi, yalnızca gerçek'e, bir başka deyişle var-olana ya da Varlık'a ilişkindir. Varlık, Bir'dir, doğmamış, yok olmayacak, kendi içine kapalı bir birliktir; değişmez, bölünmez, devinimsiz ve sürekli bir bütündür.

Herakleitos'un felsefesini tümüyle yadsıyan Parmenides çokluğun, değişimin ve devinimin olanaksız olduğunu ileri sürer. Ona göre, nesnelerin sürekli bir değişim-devinim içinde olduğunu gösteren ve varlığın çok değişik türlerinin bulunduğu sanısını uyandıran duyulardır. Bir düştüen daha gerçek olmayan bu dünyadan deneyle, gözlemle elde edilen duyu algılarını bir yana bırakıp yalnız akıl ilkelerine dayanarak Bir olan Varlık'ı düşünmek gerekir; gerçek bilgiye ulaşmanın tek ve kesin yolu da budur. Böylece Parmenides'in felsefesi, duyu ile aklı ve bunların alanları olan fizik ile metafiziği uzlaşmaz bir biçimde birbi-

ve mavi gözlü diye düşünürler. Böyle olunca, eğer öküzlerin ve atların ya da aslanların elleri olsaydı, ve elleri ile resim yapabilseler ve insanların yaptıkları gibi sanat çalışmaları üretebilselerdi, atlar tanrıların biçimlerini atlar gibi, öküzler öküzler gibi çiçekler ve bedenlerini kendi çeşitli türlerinin imgele-ri içinde yapacaklardı. Oysa, tanrılar ne aslan biçimindedirler, ne de zenciler gibidirler, ne de Yunan heykellerinde olduğu gibi insan kılığındadırlar" (Aktaran: Copleston, 1986, s. 53; Gökberk, s. 27; Voilquin, s. 45).

rinden ayırmaktadır.³⁴ Dahası bu Varlık anlayışı, toplumdaki tüm çelişkileri ve değişimleri felsefi planda yadsımış olur.

C- Demokrasilerin Doğa Felsefecileri

a- Sicilya'nın Akragas (Agrigentum) polisinde doğmuş olan EMPEDOKLES (?492-432), aristokratik bir aileden gelmesine karşın, demokratik yapıların oluşturulmasında etkili olmuş bir düşünürdür. Öğretisi, bir bakıma Herakleitos ile Parmenides'in felsefelerini uzlaştırmaya yöneliktir.

Empedokles, büyük ölçüde Parmenides'in Varlık anlayışını benimsemesine karşın, bunu Birlik içinde değil de Çokluk içinde ele almış ve devinim ile değişimin yadsınamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre *kozmos*'un ilkeleri, su, hava, ateş ve toprak olmak üzere dört tanedir. Bunlar, bütün nesnelerin öğeleridir, kendi deyişle "her şeyin kökenleri"dir.³⁵ Bu dört maddesel öge, Parmenides'in Varlık'ı gibi öncesiz-sonrasızdır, değişmez ve kendilerinde devinim bulunmaz. Fakat sürekli olan bu öğeler, en son maddesel parçacıklar biçiminde, ayrı oranlarda birbirleriyle karışarak çeşitli varlık türlerini oluştururlar. Demek ki nesneler, öğelerin (ya da temel maddelerin) karışımı yoluyla varoluş durumuna geçerler ve bu karışımın dağılmasıyla yok olurlar.³⁶

34 Nietzsche'ye göre (s. 64), "... Parmenides, bir yandan duyuları, öte yandan soyutlamaları düşünmek yetisini, yani aklı, büsbütün ayrı yetiler imiş gibi birbirinden uzağa atmakla, zekânın (intellect'in) kendisini çürüttü ve çok yanlışlı olan, özellikle Platon'dan beri felsefenin üzerine bir lanetlenme gibi çöken 'zihin', 'beden' ikiliğini kurmaya cesaret verdi."

35 Empedokles, mitolojik bir dil kullanarak bu dört öğeyi tanırsallaştırma yoluna da gitmiştir: "Dört kökünü dinle sen önce bütün şeylerin: Parlayan Zeus (ateş), yaşam veren Hera (toprak), Hades (hava) ve ölümlü kaynakları göz yaşlarıyla besleyen Nestis (su)" (Aktaran: Kranz, s. 109; Robin, 1967, s. 122).

36 Bu anlamda, "ölüm" ayrılma, "canlılık" ise birleşmedir.

Öğelerin kendileri devinimi içermediğinden, bunları devindiren, birbirleriyle kaynaştırıp çözen dışsal bir güç olmalıdır. Empedokles'e göre devinimin nedeni, Sevgi (*Philotes*) ve Nefret (*Neikos*) adını verdiği iki karşıt soyut güçtür. Temel maddelerin kaynaşmasını, birleşmesini sağlayan Sevgi'dir; dağılma, dolayısıyla yok olma ise Nefret'ten kaynaklanır. Böylece madde ile soyut güç (yani maddeyi devindirip oluşu sağlayan neden), ilk olarak Empedokles'in kuramında iki ayrı ilke biçiminde ortaya çıkmıştır.

Empedokles, her şeyi dört temel maddeden türeterek duyumcu (sensüalist) bir bilgi öğretisini de açıkça ortaya koyan ilk düşünürdür. Duyuların önemini vurgulayan yazılarında, insanların evreni anlayamayacaklarını ya da bunu ancak bilgelerin başarabileceğini ileri süren görüşlere karşılık, her insanın bu yeteneğe sahip olduğunu belirtir. Çünkü *kozmos* gibi, insan da aynı dört öğeden oluşmuştur; bu nedenle bütün insanlar, duyularıyla evreni ve evrendeki olayları anlayıp kavrayabilirler.³⁷ Bilginin kaynağını duyumlara dayandıran Empedokles'in bu öğretisi, belli bir ölçüde de olsa, herkesin evren hakkında bilgi sahibi olabileceğini ileri sürdüğü için insanların eşitliği düşüncesine ulaşmaktadır.

b- İyonya'dan Atina'ya göç etmiş ve burada otuz yıl yaşamış olan ANAKSAGORAS (?500-428), Perikles'in de yakın dostudur. "Şeylerin bütünü sürekli olarak kendine eşittir"³⁸ diyen bu filozof, Empedokles gibi, Elea felsefesin-

37 "Bizim içimizdeki toprakla toprağı, suyla suyu, havayla tanrısal havayı, ateşle yıkıcı ateşi, sevgiyle sevgiyi ve nefretle acı veren nefreti tanırız" (Aktaran: Voilquin, s. 116).

38 Anaksagoras'tan yapılan alıntılar için bkz. Bréhier, s. 70-73; Copleston, 1986, s. 79-86; Gomperz, s. 245-263; Kranz, s. 143-151; Robin, 1967, s. 147-154; Voilquin, s. 129-142.

deki var-olanın (Varlık'ın) değişmezliği ilkesinden yola çıkar ve bu felsefeyi çokluk ve devinim ile uzlaştırır. Ona göre, "Helenler varlığa gelişi ve yok oluşu doğru olarak anlamamaktadırlar; çünkü hiçbir nesne doğmadığı gibi ölmez de, fakat hepsi var olan şeylerin karışmasıyla oluşur ve bunların ayrılmasıyla dağılır. Bu nedenle Helenler, doğuma [oluşuma] karışım, yok olmaya da ayrışım deseler daha doğru olur."

Buraya kadar Empedokles ile aynı düşünceleri paylaşan Anaksagoras, öğelerin, yani var-olanların sayısı üzerinde ondan ayrılır: Doğadaki çeşitliliği ve olayları açıklamada dört öğenin yetersiz kaldığını belirtip temel ya da kurucu maddelerin sonsuz sayıda olduğunu ileri sürer ve bunlara *sperma* adını verir. Duyularla kavranan nesnelere çeşitli *sperma*'lardan parçacıklar vardır. Çünkü "her şey her şeyin içindedir, bunlar ilk başlangıçta olduğu gibi birliktedir, ne bölünmüşlerdir ne de birbirlerinden bir balta ile koparılmışlardır, ne sıcak soğuktan ne de soğuk sıcaktan." Bu birleşmede bir parçacık türü baskındır ve her nesne kendisinde üstün bulunan *sperma*'ya göre adlandırılır. Örneğin, bir nesnenin altın ya da taş olabilmesi, onda altın ya da taş parçacıklarının birleşik bulunduğu diğer niteliksel parçacıklardan daha baskın olmalarına bağlıdır.

Bu bakımdan doğada gözlemlenen nesnelere niteliksel değişimi, birleşimlerine yeni kurucu öğelerin girmesi ya da birtakım öğelerin bu bileşimden ayrılması ve bunlara bağımlı olarak belli bir *sperma*'nın üstünlük kazanması demektir. Doğma, ölme gibi olaylar nesnelere özünde bulunan *sperma*'ların yer değiştirmesidir. Böylece nesnelere birbirine dönüşüp birbirini besler, tıpkı insanın yediği ot ya da meyvenin onun bedeninde ete, kana, kemiğe dönüşmesi gibi. Bu dönüşüm sonsuzdur, çünkü var-olan vardır, yok olamaz.

Anaksagoras, kurucu öğelerin devinimi sorununu, felsefeye özgün katkısı olarak kabul edilen *Nous* (Zihin, An) kavramını ortaya atarak çözer. *Kozmos*'taki bütün devinimlerin nedeni olan *Nous*, "sonsuz ve öz-yönetimlidir, hiçbir şey ile karışmamıştır, tersine yalnız başınadır, kendi kendisidir." Temel maddelere benzemeyen bu yönetici güç, olayların dışında olarak her şeyi belli bir ereğe (*telos*) göre düzenleyip yönlendirir. *Nous*, her ne kadar çok ince ve arınmış bir madde olarak tanımlanıyorsa da, tinsel bir güç olma özelliğinden ötürü, "Evrenin Ruhu" şeklinde belirtilmektedir.

c- Leukippos'un ortaya attığı maddeci atomculuk öğretisinin en önemli düşünürü olan DEMOKRITOS (?460-370), büyük bir olasılıkla İyonya kökenli olup Trakya'nın Abdera polisinde yaşamıştır. Gezilerinin birinde Atina'ya da uğramış olan bu Abderalı bilge, Elea felsefesinin Varlık kavramından hareket eder. Fakat var-olanın birliği ve durgunluğuna karşı, "var-olmayanda, boşlukta"³⁹ sayıca sonsuz olan ve devinen atomların bulunduğunu belirtir.⁴⁰ *Kozmos*'un temel maddeleri ya da kurucu öğeleri olan atomların her biri yaratılmamıştır, yok olmayacaktır, kendi kendisine eşittir; bir başka deyişle hiçbir değişime uğramaz. Atomların aralarında yalnızca biçim ve büyüklük bakımından bir fark vardır; ağır ya da hafif olmaları da büyüklüklerine bağlıdır. Boşluk maddesel olmadığından, belli bir yer kaplayan bu bölünmez madde parçacıkları sürekli olarak onun içinde devinirler.

³⁹ Demokritos'tan yapılan alıntılar için bkz. Bréhier, s. 77-80; Copleston, 1986, s. 87-92; Gomperz, s. 354-407; Gökberk, s. 38-41; Kranz, s. 161-180; Robin, 1967, s. 135-146; Russell, s. 143-154; Voilquin, s. 151-188.

⁴⁰ Atom kavramı, eski Yunanca bölüm anlamına gelen *tomon* sözcüğü ile olumsuzluk öneki *a*'dan oluşan *a-tomon*, *a-tomos*'tan türetilmiştir ve "daha küçük bölümlere ayrılmayan" demektir.

Deney dünyasında görülen oluşumun, değişimin, dönüşümün, kısacası bütün doğa olaylarının kökeninde atomların sürekli devinimi yatmaktadır. Demokritos, atomların boşlukta yer değiştirmesi anlamına gelen bu devinimi açıklamak için, Empedokles ile Anaksagoras'tan farklı olarak devinimin motoru olan dış bir güce gereksinim duymaz. Miletos felsefesinin doğrultusunda kalarak, devinimi öncesiz-sonrasız olarak değerlendirir. Ona göre atomlar, kendi başlarına ve (boşlukta "alt" ile "üst"ün olmaması nedeniyle) her yöne doğru, büyüklüklerine (dolayısıyla ağırlıklarına) göre hızlı ya da yavaş bir biçimde devinirler. Bu devinim "kargaşası" içinde atomların rastlantısal değil, zorunlu olarak birbirlerine çarpıp basınç yapmaları, birleşip ayrılmaları sonucunda doğadaki çeşitli olaylar ortaya çıkar. Bu zorunluluğun bazen bir düzen içinde, bazen hiçbir yasaya indirgenmeyecek şekilde gerçekleştiğini belirten Demokritos, Anaksagoras'ta görülen teleolojik (ereksel) yaklaşımı yadsımış ve bu nedenle Platon'un kendisinden, yapıtlarını yakmak istemeye varacak denli nefret etmesine yol açmıştır.⁴¹

Atomcu felsefe, Demokritos'u, bilgi edinmede duyulara ve bunların verilerine güvenmemeye götürür. Ona göre, "bilginin iki şekli vardır, gerçek olanla karanlık-yalancı olan. Görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma karanlık olanlardır; öteki (görünüşleri ardındaki atomları gören akıl) ise, gerçek olup bundan ayrılmıştır." Demek ki duyular, her ne kadar tümüyle yararsız değilse de, insanın gerçeği olduğu gibi bilmesini, kavramasını sağlayamazlar. Görüntülerin ardındaki gerçeklere ulaşmak ancak akıl ile olur.

Bilgi öğretisi bakımından Platon'dan çok farklı düşünmeyen Demokritos, toplumsal sorunlara eğildiğinde, yine Atinalı bu büyük filozofa ters gelebilecek görüşler ileri sür-

⁴¹ Diogène Laërce, II, s. 181.

rer: Aristokratik yazgıcı dünya görüşüne ve karamsar Altın Çağ mitosuna karşı çıkıp, insanların gereksinimleri doğrultusunda kendilerini ve toplumsal ilişkileri geliştirerek gittikçe daha iyi yaşam koşullarına kavuştuklarını belirtir. Ona göre devlet (polis), toplumda iyi bir yaşam biçimini ve düzeni sağlamaya yönelik yasaları yapması ve koruması amacıyla insanlar tarafından yapay bir kurum olarak oluşturulmuştur. Böylece Demokritos, devleti bir amaç değil, bir araç olarak benimseyen demokratik anlayışı dile getirmiş olur.

Ancak Demokritos'un demokrattığını abartmamak gerekir. Çünkü devletin önemini vurgulayan Abderalı filozof, kitlelerin doğrudan ve etkili bir biçimde yönetime katıldıkları bir siyasal yapılanmayı (yani demokrasiyi) açıkça yadsır: "Her önüne gelene değil, ancak denenmiş kimsele-re inanmalıdır... İyi güdülen bir polis en büyük destektir ve bunda her şey saklıdır; bu sağ kalırsa her şey sağlam kalır, bu bozulunca her şey yok olur... Yaratılış hükmetmeyi üstün olana ayırmıştır... Değersizlerin hükmü altında bulunmak kötüdür." Demek ki akıl ilkelerine dayanan bir eğitimden geçmiş, başarılı ve erdemli kişilerin siyasal iktidarda bulunmaları gerekir.

Demokritos'un *eudaimonizm* (mutçuluk) olarak adlandırılan ahlak öğretisinde ruh kavramı önemli bir yer tutar. Ona göre insanın mutlu olması, ateş atomlarından oluşan ruhun dingin bir durumda bulunmasına bağlıdır. Bunun için insanın, aklını kullanarak kendini tutkuların baskısından, geçici ve gereksiz eğilimlerin etkisinden kurtarması ve düşünceleri ile davranışlarında ölçülü olması gerekir. Kendi deyişiyle, "her şey için ölçülülük doğrudur, aşırılık ve azlık böyle değildir... İnsanlara yürek ferahlığı, haz ölçülülüğüyle ve yaşamdaki tam kararlılıkla gelir. Eksiklik ve aşırı bolluk dönüp değişmeyi, ruhta büyük devinimler yaratmayı sever. Büyük aralıklar arasında gidip ge-

len ruhlarda sarsıntısızlık ve ruh dinginliği bulunmaz." Yalnızca bilgelerin ölçülülüğe, dolayısıyla ruh dinginliğine ulaşacağı sonucuna varan Demokritos, bir kez daha demokratik bir ilkeyi, yani eşitliği yadsımış olur.

II- SOFİST DÜŞÜNCE

Kozmos sorunuyla ilgilenen felsefelerin, sonu gelmez tartışmalara, çeşitli spekülasyonlara yol açmasından sonra, Eski Yunan düşüncesi ilgi alanını değiştirerek insan ve topluma ilişkin sorunlar üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Pers Savaşları'nın ardından Atina'nın da etkisiyle yaygınlaşan demokrasiler, kitlelerin daha etkin bir biçimde toplumsal ve siyasal yaşama katılmalarına yol açtı. Yunanlı, bir yanda geleneksel kültürün değişmez olarak gösterdiği yapıların değiştiğini gördükçe bunları açıklayacak yeni düşüncelere gereksinim duyuyor, öte yanda yeni duruma ayak uydurabilmek, bunda bir rol oynayabilmek için bu konularda bilgi sahibi olmak istiyordu.

Siyasal ve toplumsal koşulların değişmesinden bütün toplumu (daha doğrusu yurttaşları) ilgilendiren çeşitli sorunlar kaynaklanıyordu. Bu sorunlar ise, demokrasinin getirdiği belli ölçüdeki düşünsel özgürlük ortamı içinde ele alınıp çok coşkulu biçimde tartışılıyordu. Siyasal alana yönelik uyanmış bulunan merak ve öğrenme arzusu, bu alanla sınırlı kalmayıp insan yaşamının diğer alanlarına da yayıldı. Siyasetin incelenmesinden ekonominin, eğitimin, sanatların ve ahlakın incelenmesine geçildi. Üstelik bununla da yetinilmedi: İnsan eyleminin kurallarının saptanabilmesi için, bu kuralların kaynağının, bir başka deyişle devlet ile toplumun kökenlerinin araştırılıp ortaya konmasına çalışıldı. Bunun yanında, toplum hızlı bir "laikleşme" süreci içine girdi ve ilerlemeye olan inanç belirip yaygınlaştı. Kısacası demokrasi, tam anlamıyla yerleşebilmek için

